Brabant Kennis

Land van

SCHAARSTE *en* OVERVLOED

TIJD LIJN

NEDERLAND

NOORD-BRABANT

1795 AFSCHAFFING FEODAAL STELSEL

Onder invloed van de Franse revolutie worden de heerlijkheden opgeheven. De gemene gronden worden overgedragen aan gemeenten.

1848 HERZIENING GRONDWET

Deze herziening vormt de basis voor ons huidige stelsel van parlementaire democratie.

1858 OPRICHTING MAATSCHAPPIJ HELENAVEEN

De Maatschappij tot Ontginning en Verveening der Peel ('Helenaveen') richt zich op vervening en het landbouwkundig in gebruik nemen van verveende gronden in de Peel.

Scan de QR code om de uitgebreide online versie van de tijdlijn te bekijken

Introductie

OP VERKENNING IN HET BRABANTS BUITENGEBIED

In de verkenning Land van Schaarste en Overvloed zoomt BrabantKennis in op het Brabantse buitengebied. Het Brabantse land waar water zowel overvloedig als schaars kan zijn, de bevolking zowel groeit als krimpt, we aan stikstof geen gebrek hebben, maar waar biodiversiteit tanende is. De provincie met de snelste groei van xxl distributiecentra, maar ook met vele langgevelboerderijen als symbool van de rijke geschiedenis. Waar de meeste patenten van heel Nederland worden aangevraagd, maar waar tegelijk een deel van de economie draait op de beschikbaarheid van arbeidsmigranten. Een provincie van tegenstellingen, een land van schaarste en overvloed.

Het besef dat we het met elkaar over het buitengebied moeten hebben, is groot. Er is veel moois in Brabant, maar we staan ook voor keuzes over wat we willen behouden, wat we willen versterken, wat we willen afbreken én wat voor nieuws we willen opbouwen. De ruimtevraag van landbouw, woningbouw, energie, klimaat en natuur is groter dan het buitengebied aan kan. Maar het denken over de ruimte komt niet in een vacuüm. Het is druk in de wereld van kennis en beleid rondom het buitengebied. Denk aan de oproepen voor een nieuwe 'Minister van ruimte', de omgevingsvisie, een nieuwe omgevingswet, over grote opgaven in beperkte ruimte en over kiezen én delen. Er is dan ook geen gebrek aan ideeën. Maar, onze analyse is dat er nog wel behoefte is aan meer verbeelding. Meer pogingen om concreet te maken wat verandering kan betekenen. Wat kiezen inhoudt. En waar níet kiezen toe kan leiden.

In deze publicatie nemen we je mee langs verleden, heden en toekomst van ons Brabantse buitengebied.

Eerst gaan we op reis langs belangrijke momenten in de (recente) geschiedenis van het buitengebied in Brabant. De **tijdlijn** onderin dit boekje neemt je mee langs de vroegere en huidige nationale en provinciale discussies over het buitengebied en de inrichting van Nederland. In het bijbehorende **essay: Op tijd kantelen (p. 4)** ontdek je vervolgens wat de kantelpunten zijn geweest in zowel het denken als de praktijk van het inrichten van het buitengebied.

In de longread **De grond van morgen (p. 20)** trekken we de tijdlijn door naar het nu om deze vervolgens uit te laten lopen in verschillende mogelijke toekomsten. In deze longread verkennen we hoe de strijd om de ruimte in Brabant er anno 2021 uitziet. We onderzoeken en duiden beschikbare en nieuwe data en geven verhalen een gezicht.

In een intermezzo biedt socioloog Peter Beijer een ander perspectief op de vraagstukken waar Brabanders in het buitengebied mee worden geconfronteerd. Door middel van naturalistisch onderzoek geeft hij ons een **kijkje in 'het alledaagse' (p. 18).**

Hoe je langjarig omgaat met grond als beheerder en belegger laat het **verhaal van Harry Breviers (p.32)** zien. Hij is namens a.s.r. rentmeester van Landgoed de Utrecht in de Brabantse Kempen.

Vervolgens maken we de balans van de verkenning op. Het Brabantse land van schaarste en overvloed is blijvend in beweging. Met de opgedane bagage schetsen we **5 paden (p. 39)** om te laveren tussen schaarste en overvloed en zo nieuwe paden naar de toekomst te ontdekken.

We sluiten af met een uitnodiging om je blik te verbreden en mee te gaan op virtuele expeditie naar de toekomst. Want om keuzes te maken is verbeelding nodig. Daarom verwerkten we diverse toekomstbeelden in de BrabantKennis **VR Toekomstexpeditie (p. 42)** en jij bent van harte welkom om mee te gaan.

NOORD-BRABANT

NEDERLAND

1878 GROTE LANDBOUWCRISIS (TOT 1895)

1888 OPRICHTING NEDERLANDSE HEIDEMAATSCHAPPIJ

Vanaf het einde van de negentiende eeuw zet de Nederlandse overheid actief in op ontwikkeling van land- en bosbouw. Heidemij heeft een belangrijke rol gespeeld bij het ontginnen van Noord-Brabant, met name in de Peel.

1890 INTRODUCTIE KUNSTMEST

Met de komst van kunstmest wordt het mesttekort op de Nederlandse zandgronden opgelost.

1891 BENOEMING EERSTE RIJKSLANDBOUWLERAAR VOOR NOORD-BRABANT

1893 OPRICHTING VAN DE EERSTE ZUIVELCOÖPERATIE IN NOORD-BRABANT

1896 OPRICHTING NOORDBRABANTSE CHRISTELIJKE BOERENBOND (HUIDIG ZLTO)

1898 OPRICHTING VAN DE COÖPERATIEVE CENTRALE BOERENLEENBANK TE EINDHOVEN (HUIDIG RABOBANK)

1899 OPRICHTING STAATSBOSBEHEER

1905 OPRICHTING NATUURMONUMENTEN

1911 OPRICHTING COÖPERATIEVE HANDELS VERENIGING (CHV)

1924 EERSTE RUILVERKAVELINGSWET

Door de overheid in het leven geroepen om versnippering van landbouwgrond tegen te gaan en de agrarische sector te moderniseren.

1928 NATUURSCHOONWET

Het doel van deze wet is het in stand houden van landgoederen die, bij verkrijging of vererving door overdrachtsbelasting of successierecht, het risico lopen versnipperd te raken.

1929 CRISIS VAN DE JAREN 30

OPRICHTING AABE

Of voluit "Adolf van den Bergh, wollenstoffen- en wollendekenfabrieken" is een Tilburgse textielfabriek die van 1929 tot 2008 heeft bestaan. Textiel/wol is van groot belang geweest voor de Brabantse economie, een groot deel van Nederlandse textielindustrie bevond zich in Brabant.

1942 NOORDOOSTPOLDER DROOGGELEGD

De polder heeft in eerste instantie een agrarische bestemming. Het duurt tot 1947 voordat de Rijksdienst voor de IJsselmeerpolders overgaat tot de uitgifte van gronden voor nieuwe boerderijen.

1944 HONGERWINTER NEDERLAND

Essay

OP TIJD **KANTELEN**

De toekomst begint in het verleden. En dat geldt zeker voor het Brabantse buitengebied. Hier lijken ingeslagen wegen en gebaande paden de route naar de toekomst te dicteren. Welke systemen en krachten - onderhuids of vol in het zicht - veranderen het Brabantse buitengebied en bepalen de richting die we op gaan?

We belichten in onze zoektocht de ontwikkelingen die de afgelopen decennia hebben bijgedragen aan de staat van ons buitengebied. Met de tijdlijn die onderaan de pagina's te vinden is worden historische ontwikkelingen zichtbaar. Waar ze elkaar raken en wanneer ze overlappen. Een tijdlijn bestaat slechts uit losse punten op een lijn, het wordt interessant als je de rode draad weet te vinden, als je patronen gaat zien.

NEDERLAND

NOORD-BRABANT

1945

URGENTIELLIJST WAARDEVOLLE CULTUURLANDSCHAPPEN

De Contact-Commissie voor Natuur- en Landschapsbescherming bracht in 1944 een urgentielijst uit om de aantasting van cultuurlandschappen onder de aandacht te brengen.

SICCO MANSHOLT MINISTER VOOR LANDBOUW, VISSERIJ EN VOEDSELVOORZIENING

1947

OPRICHTING COÖPERATIEVE ZUIVELVERENIGING DE KEMPEN (HUIDIG CAMPINA)

WELVAARTSPLAN NOORD-BRABANT

Commissaris van de Koningin Jan de Quay presenteert zijn visie op de toekomstige sociaaleconomische ontwikkeling van de regio. Hierdoor kunnen dorpse leefgemeenschappen in stand blijven.

1949

NOTA INDUSTRIESPREIDING

1953

WATERSNOODRAMP

OPRICHTING HOOGHEEMRAADSCHAP DE BRABANTSE BANDIJK

1955

AGRARISCH WELVAARTSPLAN

De provincie Noord-Brabant geeft ruimte aan modernisering, mechanisering, schaalvergroting en specialisatie in de agrarische sector.

1958

EUROPEES LANDBOUWBELEID VAN MANSHOLT

Sicco Mansholt wordt in dit jaar commissaris voor het landbouwbeleid van de Europese commissie. Zijn ideeën vormen de basis voor het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid.

1959

GASBEL SLOCHTEREN

1960

RAPPORT DELTACOMMISSIE

De commissie concludeert zeven jaar na de watersnoodramp dat Nederland onvoldoende beschermd is tegen het (zee)water en adviseert op grote schaal keringen te versterken.

1963

OPRICHTING GASUNIE

1969

EERSTE KERNCENTRALE IN NEDERLAND

In Dodewaard opent de eerste kerncentrale van Nederland. De centrale is tot 1997 in bedrijf.

1972

OPRICHTING DE KLEINE AARDE

De zorgen om het milieu en de toekomst van de aarde leiden tot de oprichting van De Kleine Aarde, waar werd gewerkt aan duurzame alternatieven op het gebied van energie, voedsel en grondstoffen.

RAPPORT 'GRENZEN AAN DE GROEI' DOOR CLUB VAN ROME

De strekking van dit rapport is dat als de westerse maatschappij de bestaande consumptiegewoonten aanhoudt, dit grote gevolgen gaat hebben voor onder andere de benutting van grondstoffen, bevolkingsgroei en industriële productie.

De tijdlijn *is bewust niet uitgesplitst in gebeurtenissen op het gebied van landbouw, ruimte, klimaat en milieu, natuur, water, economie of samenleving. We tonen een integraal beeld van het buitengebied dat deze verschillende gebeurtenissen in samenhang bekijkt. Zo ontstaat nieuw inzicht. Inzicht dat volgens ons belangrijk is om te sleutelen aan een duurzame toekomst van het Brabantse buitengebied.*

Het één leidt tot het ander

Het feit dat Sicco Mansholt in 1945 minister werd voor Landbouw, Visserij en Voedselvoorziening heeft bijvoorbeeld niet alleen grote invloed gehad op onze landbouw, maar op álle thema's die verbonden zijn met het buitengebied. Onze voedselproductie groeide tot een economie van wereldformaat, de bedrijfsvoering van de boeren veranderde en daarmee ons landschap, maar ook de positie van boeren in de samenleving begon te schuiven. Of neem de Nota Industriespreiding, die in 1949 in Brabant werd opgesteld. Die had grote invloed op de regionale economie, door de industrie te plannen in kleinere stedelijke centra met een wervingsgebied van een straal van zes kilometer, zodat arbeiders op de fiets naar de fabriek konden en in hun eigen dorp konden blijven wonen. Tegelijkertijd had dit ook grote invloed op de ruimte en de samenleving: in enkele decennia groeide Noord-Brabant uit tot de meest verstedelijkte provincie van het land. Of kijk naar de Vierde Nota Ruimtelijke Ordening die in 1988 werd ingevoerd. Hierin was nadrukkelijke aandacht voor de gevolgen van internationalisering voor de ruimtelijke ontwikkeling en concurrentiepositie van Nederland. Hier zag de term 'Nederland Distributieland' het levenslicht: als we de 'mainports' en de infrastructuur zouden versterken, konden we de aantrekkingskracht voor buitenlandse bedrijven sterk vergroten. Voor Brabant, gelegen tussen het achterland van de Rotterdamse haven en de industriegebieden in Duitsland, heeft dit enorme gevolgen, vooral in het buitengebied. Hier concentreert zich een wildgroei aan logistieke loodsen, hallen en distributiecentra: hier wringen forse ingrepen zich in een kleinschalig landschap.

DE TIJDLIJN TOONT EEN INTEGRAAL BEELD VAN HET BUITENGEBIED DAT VERSCHILLENDE GEBEURTENISSEN IN SAMENHANG BEKIJKT. ZO ONTSTAAT NIEUW INZICHT. INZICHT DAT BELANGRIJK IS OM TE SLEUTELEN AAN EEN DUURZAME TOEKOMST VAN HET BRABANTSE BUITENGEBIED.

NEDERLAND

NOORD-BRABANT

1975
DE RELATIENOTA
Deze nota gaat over de relatie landbouw, natuur- en landschapsbehoud.

1979
INTRODUCTIE VOGELRICHTLIJN
Het doel van deze richtlijn is de bescherming, het beheer en de regulering van de in de lidstaten voorkomende vogels.

TWEEDE ENERGIENOTA

— 1980 —
WERELDWIJDE ECONOMISCHE CRISIS

1984
INTERIMWET BEPERKING VARKENS- EN PLUIMVEEHOUDERIJEN
De wet wordt ontwikkeld om verdere groei van de intensieve veehouderij tegen te gaan.

— 1986 —
KERNRAMP TSJERNOBYL

PLAN OOIEVAAR WINT EO-WIJERSPRIJSVRAAG
Plan Ooievaar stelt voor om de moderne landbouw achter de dijken te concentreren en de uiterwaarden te benutten voor minder intensief ruimtegebruik.

1987
EERSTE NATIONAAL MILIEUBELEIDSPLAN

INVOERING VAN DE EERSTE MILIEU EFFECTENRAPPORTAGE (MER)

NIEUWE MESTSTOFFENWET EN WET BODEMBESCHERMING

1988
VIERDE NOTA RUIMTELIJKE ORDENING (VINO)
Deze nota is de vierde in de reeks rijksnota's over het ruimtelijk beleid van Nederland.

1990
GROTE AKKERBOUWERSPROTESTEN OP HET MALIEVELD

INTRODUCTIE ECOLOGISCHE HOOFDSTRUCTUUR (EHS)

1991
NITRAATRICHTLIJN
Europese richtlijn gericht op waterkwaliteit, die reguleert hoeveel stikstof (mest) de landbouw mag gebruiken.

1992
KLIMAATVERDRAG VAN DE VN
Het verdrag heeft als doel broeikasemissies te reduceren en klimaatverandering te voorkomen.

EHS IN BRABANTS STREEKPLAN
Brabant is de eerste provincie waar de Ecologische hoofdstructuur (EHS, huidig Natuurnetwerk) in het streekplan wordt verankerd.

INTRODUCTIE HABITATRICHTLIJN
Na de vogelrichtlijn uit 1979 volgde de Habitatrichtlijn. Hierin staat de bescherming van natuurlijke en half-natuurlijke habitats centraal.

1993
BIODIVERSITEITSVERDRAG RIO DE JANEIRO
Bij dit internationale verdrag zijn 195 landen en de Europese Unie aangesloten. Deze landen verplichten zich de biodiversiteit in hun eigen land te beschermen en daarnaast maatregelen te nemen om dit ook voor ontwikkelingslanden te doen.

FAILLISSEMENT DAF EN REORGANISATIE PHILIPS

Patronen

Een terugkerend patroon is dat van crisis gevolgd door verandering (óf niet). Hoe komt het dat de ene crisis leidt tot een radicale herziening van beleid - met een nieuw perspectief en een totaal andere manier van denken als gevolg - terwijl een andere crisissituatie weinig structurele verandering teweegbrengt? Een vraag die transitiedenkers al geruime tijd bezighoudt.

Complexe maatschappelijke systemen ontwikkelen zich vaak in de richting van een bepaald optimum: een evenwicht. Een dergelijk evenwicht noemt de transitiewetenschap ook wel een *regime*. Zo'n regime omvat de dominante en gangbare manier van werken, denken en organiseren om met grote opgaven om te gaan. Dit biedt stabiliteit en houvast, maar leidt tegelijkertijd tot padafhankelijkheid: een andere weg inslaan gebeurt niet snel, een regime is lastig te veranderen. De manier waarop vaak beleid wordt gemaakt, illustreert dit. Ons beleid is meestal een geleidelijke verbetering van de vorige versie. Waarbij we veelal het bestaande aanvullen zonder het oude af te breken.

Regimes kunnen wel wijzigen, dat laat de 'Ruimte voor de Rivieraanpak' verderop in dit stuk zien. Na verloop van tijd verandert de maatschappelijke context en worden andere opgaven urgent, waarbij de gangbare manier van werken niet langer in staat is goede antwoorden en oplossingen te genereren. Maar wanneer maken we dan een omslag van de ene manier van denken naar een totaal andere? Met andere woorden: wat brengt zo'n kanteling teweeg?

Niet elke crisis leidt immers tot systeemverandering. Soms lijkt de wereld even op haar grondvesten te schudden, gevolgd door een periode van verwarring, waarna alle stofdeeltjes weer op dezelfde plaats neerdalen. De *timing* van een crisis blijkt cruciaal. De tijdlijn leert ons dat crises alleen een kantelpunt worden als een aantal elementen gunstig ten opzichte van elkaar staan.

Welke elementen dat zijn? Als we naar het verleden kijken, zien we dat de combinatie van een aantrekkelijk perspectief, een sterke gevoelde (maatschappelijke) noodzaak, ondernemerskracht en strategische beleidskeuzes belangrijke factoren zijn die van een crisis een kantelpunt maken. Belangrijk om te beseffen is dat transities beleidsmatig niet af te dwingen zijn, maar dat beleid kan wél de snelheid en richting van een transitie beïnvloeden.

Deze achtergrond vanuit het transitiedenken geeft ons een denkkader om te kijken naar de kantelpunten in de tijdlijn.

Meer informatie over 'de staat van transitie'

De staat van transitie

Tijdens een transitie van het ene geldende regime naar het volgende komen patronen van afbraak van het oude en de opkomst van het nieuwe naast elkaar voor. Grofweg krijgt een transitie vorm in drie stappen: na een periode van crises volgt een periode verwarring en chaos, waarna uiteindelijk een nieuw evenwicht ontstaat met een nieuw perspectief. Een transitie kan beheerst, disruptief of zelfs destructief verlopen: de periode van verwarring duurt langer, net als de opkomst van het nieuwe systeem, terwijl het oude systeem al heeft afgedaan.

Er zijn uiteenlopende factoren die een rol spelen bij een transitie, denk aan maatschappelijke bewegingen, technologische doorbraken en innovatieve ondernemers. Ook zijn er altijd verschillende 'regimepartijen' die nog belang hebben bij het oude denken en zeker in de eerste fasen van de omslag nog sterke weerstand bieden en een transitie vertragen of er voorwaarden aan te stellen. In de vroege fase van een transitie - in de periode van crises en verwarring – de snelheid en richting van een transitie kan je deze sturen door in te zetten op visieontwikkeling, het versterken van de urgentie en het geven van ruimte voor experimenten en vernieuwing. In de latere fasen gaat het meer om het leggen van verbindingen tussen 'niche' en 'regime'.

NOORD-BRABANT

NEDERLAND

1995

OPRICHTING WERELDHANDELSORGANISATIE (WTO)

GROTE OVERSTROMINGEN IN GELDERLAND, LIMBURG EN BRABANT

1996

DERDE ENERGIENOTA 1996

— 1997 —

KLASSIEKE VARKENSPEST IN NEDERLAND

KYOTO-PROTOCOL

Dit verdrag regelt de vermindering van broeikasgassen. De emissiereductie verschilt per land en landen mogen onderling handelen in emissierechten.

1998

PHILIPS HIGH TECH CAMPUS

Het terrein van NatLab (Philips) wordt getransformeerd tot de High Tech Campus.

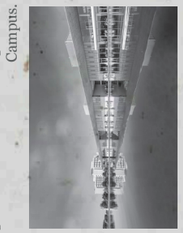

WET HERSTRUCTURERING VARKENSHOUDERIJ

Deze nieuwe wet zet in op vermindering van varkensaantallen en ruimtelijke herstructurering van de varkensgebieden.

INVOERING MINERALENAANGIFTESYSTEEM (MINAS

De stikstofbemesting en daarmee de lachgasemissie door bemesten met kunstmest neemt hierna duidelijk af.

2000

REGELING BEËINDIGING VEEHOUDERIJTAKKEN (RBV)

Met deze regeling investeert de overheid voor het eerst grootschalig in sanering van de varkenssector. Vijftienhonderd Brabantse bedrijven stoppen met behulp van deze regeling.

INTRODUCTIE KADER RICHTLIJN WATER (KRW)

2001

BELEIDSNOTA NATUUR, BOS EN LANDSCHAP

Deze beleidsnota, beter bekend als de nota 'Natuur voor mensen, mensen voor natuur' vervangt onder andere de Nota Landschap.

2002

RECONSTRUCTIEWET CONCENTRATIEGEBIEDEN

Deze wet vloeit voort uit de Herstructureringswet. De wet schept een kader voor de verplaatsing en sanering van intensieve veehouderijen als gevolg van de varkenspest.

2003

VERDRAG VAN CORK

In 2003 zat de reconstructie muurvast. Op een reis naar Cork werd de patstelling doorbroken.

NATURA 2000 NEDERLAND

Dit Europese netwerk bestaat uit verschillende beschermde natuurgebieden.

HIGH TECH CAMPUS EINDHOVEN

Philips stelt haar bedrijventerrein (Philips High Tech Campus) open voor andere technologiebedrijven.

2005

VERPLAATSINGSREGELING INTENSIEVE VEEHOUDERIJBEDRIJVEN (VIV)

2006

NOTA RUIMTE UITGEBRACHT

In deze nota van het Ministerie van VROM is hadrukkelijk ruimte voor landschapsbeleid.

INVOERING NIEUWE MESTSTOFFENWET

Terp in de Noordwaard

De wal keert het water onvoldoende

Een paar keer in de geschiedenis stond het water ons letterlijk aan de lippen. Door extreem hoge waterstanden in de Rijn, Maas en Waal overstromen in 1995 delen van de provincies Gelderland, Limburg en Brabant. Ruim 250.000 mensen en één miljoen stuks vee worden geëvacueerd. Het is op dat moment de grootste evacuatie die Nederland ooit gekend heeft.

Na deze extreem hoge waterstanden in 1993 en 1995 trad in 2007 het programma Ruimte voor de Rivier[1] in werking. Dit 'antwoord op deze watercrisis' was een radicale trendbreuk met het beleid van weleer. Met het programma verschoof het accent van dijkversterking naar rivierverruiming. Bovendien gingen de ingrepen en maatregelen gepaard met een sterke verbetering van de ruimtelijke kwaliteit en natuur. Leidend voor deze nieuwe manier van denken was Plan Ooievaar uit 1986. Dit plan stelde voor om landbouw te concentreren achter de dijken en daarnaast in de uiterwaarden meer ruimte te geven aan het water en natuurontwikkeling. Het programma wist doelstellingen te verbinden: veiligheid en ruimtelijke kwaliteit gingen hand in hand. In Nederland worden uiteindelijk ruim dertig Ruimte voor de Rivierprojecten gerealiseerd, waarvan zeven in Brabant. De ontpoldering van de Noordwaard, waar boerderijen op terpen zijn geplaatst is hier een mooi voorbeeld van.

Dit voorbeeld laat ook zien dat er tussen denken en doen ruim twintig jaar kan zitten, met in dit geval tussendoor een crisis. Waar Plan Ooievaar al de (ambtelijke) geesten rijp gemaakt had voor ecologische ontwikkeling in het rivierengebied, gaf de overstroming in 1995 het Rijk het laatste zetje. Het bestaande beleid van dijkophogingen bleek niet toekomstbestendig.

Terugkijkend kan 1995 als kantelpunt worden beschouwd. De crisis gaf het zetje aan een andere benadering van onze omgang met water. Hierbij lijkt mee te spelen dat de angst voor het water en de wil om haar te bedwingen groot zijn in Nederland. Er is draagvlak voor grootschalige investeringen. Iets wat in andere transities veel meer ter discussie staat. Het water dwingt ons respect af, we kunnen er niet omheen.

Parels voor de zwijnen

Een crisis leidt echter niet altijd tot een verandering van het bestaande systeem. In 1997 brak de klassieke varkenspest[2] uit. In totaal werden meer dan tien miljoen varkens geruimd. Het kabinet kwam als antwoord al vrij snel met een nieuwe wet: de Wet herstructurering

NOORD-BRABANT

NEDERLAND

— 2007 —

UITBRAAK Q-KOORTS IN BRABANT

INVOERING NIEUWE PACHTREGEL

WERKPROGRAMMA 'SCHOON EN ZUINIG'

In dit programma, met als titel 'Nieuwe energie voor het klimaat' formuleert het kabinet ambities op energiebesparing en verduurzaming.

PROGRAMMA RUIMTE VOOR DE RIVIER GAAT VAN START

— 2008 —

WERELDWIJDE ECONOMISCHE KREDIETCRISIS

BEËINDIGING INTENSIEVE VEEHOUDERIJEN (BIV) REGELING

Tijdens deze regeling is de reductie van de veestapel is geen doelstelling meer (anders dan dan bij de KBV in 2000). De productierechten voor dieren mogen weer aangekocht en op de markt verkocht.

COMPARTIMENTERING DIERRECHTEN VERVALT

TERUGLOPENDE NATUURKWALITEIT

Scan de QR-code en bekijk de grafiek in de online tijdlijn

2009

BURGERINITIATIEF 'MEGASTALLEN NEE!'

Strengere grenzen aan de maximale omvang van intensieve veebedrijven.

2010

BEPERKING ONTWIKKELING VEEHOUDERIJEN

Extra maatregelen op het gebied van bouwblokomvang (maximaal 1,5 hectare) en bouwlagen.

GROENBLAUWE MANTEL IN STRUCTUURVISIE RUIMTELIJKE ORDENING

Ter versterking van de ruimtelijke samenhang en klimaatbestendigheid van de EHS wordt vanaf dit jaar de Groenblauwe Mantel opgenomen in de provinciale Structuurvisie Ruimtelijke Ordening.

MANIFEST 'HET BRABANTSE BUITENGEBIED IN EEN METROPOLITANE OMGEVING

2011

EEN BOD VOOR DE UITVOERING VAN DE HELE EHS

VERBOND VAN DEN BOSCH

Commissie Van Doorn doet in het rapport 'Al het vlees duurzaam' concrete voorstellen om een goede verbinding tussen intensief en duurzaam tot stand te brengen.

2012

ONTWIKKELING GRONDPRIJS BRABANT

Scan de QR-code en bekijk de grafiek in de online tijdlijn

2013

ENERGIEAKKOORD

DALING CO2-UITSTOOT DOOR ECONOMISCHE CRISIS

Scan de QR-code en bekijk de grafiek in de online tijdlijn

DEEL ECOLOGISCHE HOOFDSTRUCTUUR GESCHRAPT

NEDERLANDS TOP SECTORENBELEID VASTGESTELD.

Nederland investeert in negen sectoren om concurrerend te blijven en duurzame groei mogelijk te maken.

DECENTRALISATIE NATUURBELEID

De verantwoordelijkheid voor het natuurbeleid en het landelijk gebied wordt overgedragen van het Rijk naar de provincies.

LEADER SUBSIDIE

LEADER is een onderdeel van het overkoepelende Plattelands-ontwikkelingsprogramma 2014-2020.

varkenshouderij. Deze wet maximeerde onder andere het aantal varkens dat een boer mag houden. Hiermee wilde het kabinet de hoeveelheid varkens met een kwart verminderen. Dit stond haaks op het tot dan toe gevoerde beleid. Echter, de wet hield geen stand. Het aantal varkens in het Brabantse buitengebied daalde in de jaren erop wel, door verschillende opkoopregelingen. Vooral de kleinere varkensboeren staakten hun werkzaamheden, hun rechten werden opgekocht door andere bedrijven. Inmiddels is het aantal varkens weer gestegen en zijn de varkensbedrijven groter dan ooit.

Na de varkenspest in 1997 leek er even ruimte voor een ander systeem. Na jaren van beleid gericht op productie ('nooit meer honger') was er aanleiding om te sturen op een andere richting. Hier gingen al langer stemmen over op - er waren zorgen over milieu en dierenwelzijn - maar de varkenspest was een concrete aanleiding om een herstructurering van de sector af te dwingen. Ook gedurende dit proces werd, net als bij Ruimte voor de Rivier, de doelstelling verbreed: waar eerst een sanering van de intensieve veehouderij voorop stond, werd de focus uiteindelijk: integrale gebiedsontwikkeling. De zogenaamde reconstructie moest toewerken naar zowel een duurzame veehouderij als een vitaal buitengebied én een mooier landschap. Net als in het programma Ruimte voor de Rivier werden doelstellingen verbonden.

Terugkijkend lijkt echter alleen de trend naar schaalvergroting te hebben doorgezet. Jaren later, in 2018, schrijft de Minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit een visie waarin de kringlooplandbouw centraal staat. Deze systeemverandering staat nog steeds in de kinderschoenen, hoewel nu het juiste moment lijkt aan te breken. De discussie woedt hevig en voor- en tegenstanders vliegen elkaar in de haren. Vaak is dat een teken dat er echt iets staat te veranderen.

Maar, de vraag is waarom de systeemverandering niet éérder tot stand kwam. Kan het zijn dat er voorafgaand aan het kantelpunt nog onvoldoende perspectief was ontwikkeld, of was de tijd nog niet rijp? Kan dat komen doordat alternatieve agenda's, zoals bijvoorbeeld duurzaam bodembeheer en kringlooplandbouw, in 1997 nog onvoldoende voorhanden waren? Waarschijnlijk heeft ook de kracht van het bestaande netwerk en de grote belangen, oftewel het regime, meegespeeld.

Het landbouwsysteem en de bijbehorende instituties - overheden, banken, kennisinstituten en ketenpartijen - hebben er belang bij dat het huidige model blijft bestaan. De vernieuwende krachten waren (nog) niet in staat een alternatief te realiseren. Mede doordat men wel wist wat men niet wilde, maar nog onvoldoende duidelijk was hoe het anders kon.

Uitbraak varkenspest

NOORD-BRABANT

NEDERLAND

2014

COÖPERATIES IN BRABANT
Scan de qr-code en bekijk de grafiek in de online tijdlijn

OPRICHTING GROEN ONTWIKKELFONDS BRABANT (GOB)

2015

PRESENTATIE BRABANTS ENERGIEAKKOORD

OPLEVERING RUIMTE VOOR DE RIVIERPROJECT NOORDWAARD

'MANIFEST 'BRABANT BUITEN: VERBINDINGEN VERSTERKEN!'

OPLEVERING RUIMTE VOOR DE RIVIERPROJECT OVERDIEPSE POLDER

INTRODUCTIE PROGRAMMA AANPAK STIKSTOF (PAS)

AFSCHAFFING MELKQUOTUM

INVOERING RUIMTELIJK ECONOMISCHE ONTWIKKELSTRATEGIE (REOS)

START 'WEL GOED WATER GEVEN!'
Dit werkprogramma beschrijft de maatregelen die de regionale deelnemende partijen op de hoge zandgronden in de periode tussen 2016 en 2021 nemen om de zoetwatervoorziening klimaatbestendiger te maken.

KLIMAATAKKOORD PARIJS
Hierin staat het reduceren van CO_2-uitstoot en het beperken van de opwarming van de aarde centraal.

STERKE GROEI VAN DISTRIBUTIECENTRA
Scan de QR-code en bekijk de grafiek in de online tijdlijn

KASSEN WORDEN STEEDS GROTER
Scan de QR-code en bekijk de grafiek in de online tijdlijn

2016

EXTREME NEERSLAG

COLLECTIEF AGRARISCH NATUURBEHEER

DELTA-AANPAK WATERKWALITEIT

ALTERRA-RAPPORT LEEGSTAND AGRARISCH VASTGOED NOORD-BRABANT

'VERBINDEND LANDSCHAP' DOOR RAAD VOOR DE LEEFOMGEVING

START PROGRAMMA BRABANTSE AANPAK LEEGSTAND

STIJGING KORTDURIGE PACHTCONSTRUCTIES
Scan de QR-code en bekijk de grafiek in de online tijdlijn

2017

STALDERING PROVINCIE NOORD-BRABANT
Staldering voorkomt verdere regionale concentratie van vee in Brabant door een betere spreiding van de veestapel.

INVOERING VABIMPULS BRABANT
VABIMPULS helpt eigenaren bij het maken van keuzes over hun vrijgekomen of vrijkomende agrarische bedrijfslocaties (VAB's).

AMBITIESTATEMENT 'DUURZAME GRONDUITGIFTE
Tien Brabantse organisaties werken samen om het feitelijk gebruik van de gronden die zij verpachten of in gebruik geven, te verduurzamen. Zij stellen voorwaarden aan pachters om het landbouwgebruik te verduurzamen.

'VERKLARING VAN DRIEBERGEN' GETEKEND
Achttien bestuurders van land- en tuinbouw, retail, agro-industrie, wetenschap en natuur- en milieuorganisaties slaan de handen ineen en komen met de 'Verklaring van Driebergen'.

Natuurlijk samen

In 2010 veranderde het nationale natuurbeleid razendsnel. Toenmalig staatssecretaris Henk Bleker zette een streep door een groot deel van de toenmalige Ecologische Hoofdstructuur en verving dat door het Natuurnetwerk. Ook voor Brabant zou dat grote gevolgen hebben.

De zogenaamde manifestpartners – onder andere de Zuidelijke Land- en Tuinbouworganisatie (ZLTO), de waterschappen, de Brabantse Milieufederatie, Brabants Landschap, Staatsbosbeheer, Brabants Particulier Grondbezit, Natuurmonumenten en de vijf grote Brabantse gemeenten - deden echter samen een bod van 160 miljoen euro om te investeren in de Brabantse natuur, op voorwaarde dat de provincie dat bedrag zou verdubbelen. De provincie ging op het voorstel in en richtte het Groen Ontwikkelfonds Brabant op. Ze vulden het bedrag aan met 240 miljoen, waarmee er 400 miljoen in de pot zat. Wat een kantelpunt in negatieve zin (voor de natuur) had kunnen worden, kreeg een positieve uitkomst: Brabantse partijen sloegen de handen ineen. Sinds 2003 presenteren deze partijen die bij het Brabants buitengebied betrokken zijn vlak voor de Provinciale statenverkiezingen een gezamenlijk manifest. Meerdere keren wist het manifest stevig voet aan de grond te krijgen in het daarop volgende bestuursakkoord. Zo ook in 2011. Het verdrag van Cork legde de kiem voor deze samenwerking.

In 2003 zat de reconstructie muurvast. De ZLTO was uit de samenwerking gestapt omdat er naar hun mening te veel aandacht was voor het inperken van ontwikkelingsmogelijkheden voor boeren en te weinig voor hun toekomstperspectief. Tijdens een informele reis naar het Ierse platteland, geïnitieerd door de provincie, wisten de reconstructiepartners deze impasse te doorbreken. In het verdrag van Cork werd een aantal wezenlijke afspraken vastgelegd die een win-winsituatie opleverden voor alle partijen aan de tafel. De boeren kregen beperkte uitbreidingsmogelijkheden in de zogeheten extensiveringsgebieden, terwijl de water- en landschapspartners meer aandacht – en geld – toegezegd kregen voor het behoud, de leefbaarheid en de ontwikkeling van natuurlijke watersystemen. Het verdrag van Cork vormde de aanzet tot het ontwikkelen van ‘natte natuurparels’, ondertussen uitgegroeid tot een Brabants fenomeen binnen de waterwereld.

Deze manifesten en de oprichting van het Groen Ontwikkelfonds zijn in lijn met Brabant als de provincie van ons-kent-ons, van het ‘samen de schouders eronder’, van de harmonie. De provincie kent een levendige historie op het gebied van coöperaties en samenwerkingen. Een aantal van deze lokale coöperaties uit begin 1900 liggen ten grondslag aan grote bedrijven die we nu nog steeds kennen, waaronder Rabobank en FrieslandCampina.

NOORD-BRABANT

NEDERLAND

VARKENS VS. VARKENSBEDRIJVEN
Scan de QR-code en bekijk de grafiek in de online tijdlijn

OMGEVINGSVISIE BRABANT VASTGESTELD

2018

DELTAPLAN BIODIVERSITEITSHERSTEL
Het Deltaplan focust op de samenwerking tussen alle relevante spelers op gebiedsniveau. Hierdoor worden grondgebruikers gestimuleerd, geïnspireerd en gewaardeerd voor hun inspanningen die de biodiversiteit ten goede komen.

GRONDGEBONDENHEID ALS BASIS VOOR EEN TOEKOMSTBESTENDIGE MELKVEEHOUDERIJ
De commissie Grondgebondenheid presenteert haar rapport over de toekomst van de melkveehouderij.

VISIE LANDBOUW, NATUUR EN VOEDSEL ‘WAARDEVOL EN VERBONDEN
De nieuwe visie van het minsterie van LNV beschrijft dat Nederland toe moet werken naar kringlooplandbouw.

EXTREME DROOGTE
Scan de QR-code en bekijk de grafiek in de online tijdlijn

FOSFAATRECHTENSTELSEL MELKVEEHOUDERIJ

2019

START WARME SANERING VARKENSHOUDERS
De regeling is bestemd voor varkenshouders op locaties die geuroverlast veroorzaken.

ADVIES COLLEGE VAN RIJKSADVISEURS OVER XXL LOGISTIEK

MANIFEST ‘BRABANTS MOZAÏEK IN ONTWIKKELING
In dit manifest roepen de Manifestpartners (onder andere ZLTO, Brabants Landschap, Natuurmonumenten, Staatsbosbeheer, de B5 en de Brabantse Waterschappen) de provincie op tot een gezamenlijke, gebiedsgerichte aanpak van de transities van landbouw, natuur, klimaat en energie.

VERMINDERING UITSTOOT BROEIKASGASSEN

OORDEEL ‘PAS ONHOUDBAAR’ DOOR RAAD VAN STATE
De afdeling bestuursrechtspraak van de Raad van State beslist dat het Programma Aanpak Stikstof (PAS) niet als basis mag worden gebruikt voor het geven van toestemming voor activiteiten.

NATIONALE OMGEVINGSVISIE (NOVI)
De Rijksvisie op de leefomgeving ter ondersteuning van de Omgevingswet die in 2021 in werking treedt.

KLIMAATAKKOORD NEDERLAND
Overheden, maatschappelijke organisaties en ondernemers tekenen een akkoord om in 2030 49% minder CO_2 uit te stoten ten opzichte van 1990. In 2050 moet de uitstoot van broeikasgassen met 95% afgenomen zijn.

EERSTE ADVIES VAN ADVIESCOLLEGE STIKSTOFPROBLEMATIEK

VOORLOPIG DIEPTEPUNT FAUNA IN AGRARISCH GEBIED
Scan de qr-code en bekijk de grafiek in de online tijdlijn

GROOTSCHALIGE BOERENPROTESTEN

Zelfs in 2019, toen de spanningen in het buitengebied hoog opliepen, slaagden de manifestpartners erin om met een gezamenlijk verdrag tot de gewenste ontwikkelingsrichting te komen voor het Brabantse buitengebied. Deze typisch Brabantse manier van het samen doen is mooi, maar heeft - vanuit kantelpunten bekeken - ook een schaduwzijde. Het is de vraag of er binnen dergelijke samenwerkingen niet vooral aandacht is voor het bestaande regime. Veranderen vanuit het bestaande is altijd lastig. In Het Nieuwste Waterschap[3] schreven we al: 'Strategie voor de toekomst verloopt niet van A naar B, maar komt via B tot stand.' Als je van A naar B wilt, moet je dit doen volgens de regels van B. Maar kom als B maar eens tussen zo'n dominante coalitie.

Voorbereid op pad

Deze tijdlijn van het Brabantse buitengebied laat zien dat een crisis kan leiden tot een systeemverandering. Maar een crisis alleen is niet genoeg. Een crisis kan alleen verandering teweegbrengen en functioneren als kantelpunt als alternatieve ideeën en nieuwe en wenkende perspectieven al zijn ontwikkeld. Dit impliceert dat - hoewel we natuurlijk niet kunnen voorspellen wanneer een crisis plaatsvindt - we al wel nieuwe perspectieven kunnen ontwikkelen en ons er een voorstelling van kunnen maken, zoals we laten zien bij de VR Toekomstexpeditie op pagina 42.

De natuurlijke neiging vanuit het regime is om terug te gaan naar het oude in plaats van een nieuw pad in te slaat. Ook in de coronacrisis zien we die tendens. Er wordt veel gesproken over een *'great reset'*, met meer aandacht voor brede welvaart, klimaat en natuur. Tegelijkertijd wordt er vooral geïnvesteerd in het behouden en terugbrengen van het 'oude normaal'. Niet zo gek wellicht, omdat je nu eenmaal eerst gaat blussen als je huis in brand staat, in plaats van het te laten afbranden om een níeuw huis te bouwen. Toch is het een gemiste kans als een crisis niet als aanzet tot systeemverandering wordt gebruikt, zeker in een tijd waarin de opgaven en urgentie tot verandering torenhoog zijn.

Want: in momenten van crisis ontstaat de mentale ruimte om het ánders te doen. Alternatieve ideeën die op het moment van een crisis voorhanden zijn, krijgen de kans om in de praktijk te worden gebracht. Dat dit soms lang duurt, laat het voorbeeld van Ruimte voor de Rivier zien. Het is nu dan ook nog te vroeg om te voorspellen of de corona- en stikstofcrises gaan zorgen voor een systeemverandering, maar het is *precies* op tijd om het over nieuwe ideeën te hebben en ons een voorstelling te maken van de toekomst.

NOORD-BRABANT

NEDERLAND

— 2020 —

CORONAPANDEMIE BREEKT UIT

RECORDAANTAL NATUURBRANDEN IN BRABANT

EXTRA REGELING OPKOOP VEEHOUDERIJEN MET VEEL STIKSTOFUITSTOOT

FARM-TO-FORK (VAN BOER-TOT-BORD)-STRATEGIE VAN DE EU

DE BOSSENSTRATEGIE

Via de Bossenstrategie werkt de overheid aan het versterken van de natuur, het herstellen van de bio diversiteit en onze klimaatdoelstellingen.

HERVORMING GEMEENSCHAPPELIJK LANDBOUWBELEID (GLB)

Europese Ministers van Landbouw bereiken een akkoord over het hervormde Gemeenschappelijk Landbouwbeleid.

PROTESTEN RONDOM KRACHTVOERMAATREGEL

VEEL ANIMO VOOR STOPPERSREGELING VARKENSHOUDERIJEN

HET SCHONE LUCHT AKKOORD

Jaarlijks overlijden 11.000 mensen vroegtijdig door ongezonde lucht. Negen provincies en ruim 35 gemeenten tekenen met minister Van Veldhoven (Milieu en Wonen) het Schone Lucht Akkoord: in 2030 50% gezondheidswinst door schonere lucht ten opzichte van 2016.

EXTERN SALDEREN IN BRABANT WEER MOGELIJK

VERDUURZAMING BOSSEN IN BRABANT

— 2021 —

OPRICHTING VAN GOGH NATIONAAL PARK

Het Van Gogh NP wordt het eerste Nationaal Park 'nieuwe stijl' in Nederland, met meerwaarde voor de natuur, de mensen en de regionale economie in Brabant.

VERBOD PELSDIERHOUDEN VAN KRACHT

Op 8 januari gaat het verbod op de pelsdierhouderij in. Hiermee is het in Nederland verboden om pelsdieren te houden voor bontproductie.

EUROPESE STEUN VOOR ECONOMISCH HERSTEL

Nederland ontvangt in 2021 en 2022 in totaal 52,4 miljoen vanuit het Europese Herstelfonds voor een veerkrachtig, duurzaam en economisch herstel van de landbouw uit de coronacrisis.

ANDERS OMGAAN MET WATER

In het Ontwerp Regionaal Water en Bodem Programma (RWP) staat dat provincie Noord-Brabant alles op alles zet om het water- en bodemsysteem in 2050 op orde te hebben. Veilig, schoon en voldoende water, maar ook een vitale bodem zijn het doel.

DRIE RES'SEN OPGELEVERD

Eén van de afspraken in het Klimaatakkoord is dat dertig energieregio's in Nederland onderzoeken waar en hoe er verbeterd kan worden op het gebied van duurzaamheid.

HET ALLEDAAGSE

In opdracht van BrabantKennis ging socioloog Peter Beijer op pad om de vraagstukken waarmee Brabanders in het buitengebied worden geconfronteerd, vanuit een ander perspectief te bekijken. Door middel van naturalistisch onderzoek haalt hij de verhalen van mensen die leven op het platteland naar boven. Zo kreeg hij uit eerste hand zicht op 'het alledaagse'.

De alledaagse wereld is de concrete werkelijkheid waarin mensen leven, met elkaar omgaan en zin geven aan hun leven. Aan de andere kant is er de geplande wereld, waar het handelen en de normen vooral bepaald worden door systeemeisen: hier heerst de rationele mens.
Door heel specifiek vanuit het perspectief van het alledaagse naar het Brabantse buitengebied te kijken, krijgen we mogelijk nieuwe aanknopingspunten om de vraagstukken waar Brabant voor staat aan te pakken. En zo kunnen we wellicht nieuwe ideeën voor toekomstperspectieven ontwikkelen. In deze pilot is er plaats voor kleine verhalen, die niet onderdoen voor de grote verhalen over klimaatadaptatie en landbouwtransitie.

In zijn pilot raakt Peter Beijer aan hoe de alledaagse wereld op het platteland is georganiseerd. De samenleving hangt niet als los zand aan elkaar, er zijn veel initiatieven die bewoners met elkaar verbinden. Uit het alledaagse komt echter naar voren dat het gevoel heerst 'niet gehoord of betrokken te worden'. Dit lijdt tot ongenoegen. Het ontneemt de zekerheid op langere termijn. Overigens reikt dit gevoel verder dan 'de overheid', als onderdeel van de geplande wereld worden ook de ZLTO en de Rabobank genoemd.

Peter ziet dat het vooral schuurt daar waar uitvoeringspraktijk en het alledaagse elkaar tegenkomen. 'Dat lijkt ook voor de hand te liggen, in die uitvoeringspraktijk ontmoeten het alledaagse en het geplande elkaar. Als de alledaagse en geplande wereld elkaar ergens tegenkomen, dan is het daar. En juist daar is het ook het meest voelbaar.'

Deze pilot is een handreiking om op een andere manier naar het buitengebied te kijken. Om een compleet beeld te krijgen van het alledaagse zal op zoek moeten worden gegaan naar de 'saturatie': naar meer verhalen om uit te vinden wat er leeft en speelt in het alledaagse in het Brabantse buitengebied.

LEESGIERIG?
Peter Beijer, Ellen de Groot, Jolanda Hoeflak en Vincent Platenkamp schreven in 2016 'De waarde van het alledaagse - Van beleidsdrang naar bewonersperspectief in de stadswijk.'

Dit boek beschrijft het dagelijks leven in drie Brabantse wijken uit verschillende perioden van de twintigste-eeuwse stedenbouw. De beschrijvingen tonen hoe onderzoek naar het alledaagse in zijn werk gaat en pleiten tegelijkertijd voor een ander ruimtelijk en sociaal wijkbeleid: minder politiek gemotiveerd, minder ingrijpen en meer oog voor de vitaliteit van bewoners.

Meer informatie over de pilot van Peter Beijer

Peter Beijer op de fiets

Longread

DE GROND VAN MORGEN

ONS BUITENGEBIED VRAAGT OM AANDACHT

Grond is de drager van het buitengebied. Het is daarbij veel meer dan het tapijt van zand of klei waar agrarische excellentie, groeiende bedrijven, natuurgebieden in ontwikkeling en steeds maar toenemende woningen aan ontspruiten of op rusten. Het is ook de basis van de Brabantse geschiedenis.

Om precies te zijn: de geologische ligging en grondsoorten van Brabant vormen de basis voor de geschiedenis van Dinteloord, van de Suiker Unie en zo van het *Cosun Innovation Center*[1]. Van de komst van Philips naar Eindhoven en daarmee van ASML en VDL even verderop. Van de Maas die bij de Duitse grens door een stuwwal naar het westen is gedwongen en daarmee van een opvallend cultuurverschil tussen Brabant en 'boven de rivieren'. Van de kolen in het Ruhrgebied en een dam in de Rotte die samen leiden tot een florerend logistiek complex door heel Brabant, goed zichtbaar rond Waalwijk. Van de dijk die de Langstraat eerst is, waarop ontginning volgt in de veertiende eeuw met water en eikenbossen eromheen, waardoor leerlooien en schoenmaken kunnen opbloeien, om vervolgens bij hun neergang aanleiding te zijn voor een sport- en wandelpark dat later De Efteling wordt. Precies zoals Auke van der Woud beschrijft in *Het Landschap, De Mensen, co-evolueren* landschap en bevolking. Het landschap dicteert niet wat er gebeurt. Het schept wel gunstige of juist ongunstige voorwaarden.

De beschikbaarheid van grond, de prijs ervan en het moreel kompas over de verplichtingen die met grondbezit gepaard gaan, beïnvloeden de kwaliteit van het Brabantse buitengebied. De co-evolutie tussen land en mensen leidde in Brabant tot stedelijkheid, met Tilburg en Eindhoven als meest intensieve voorbeelden. De randen van Brabant kennen juist een hoog percentage agrarisch terrein. Brabant vandaag is dus stad én buitengebied. Maar daarbij is ook typisch voor Brabant de halve maan van min of meer verstedelijkt gebied die van Etten-Leur loopt tot aan 's-Hertogenbosch en door tot Valkenswaard: het Brabants 'stadteland'. Agrarische gebieden zijn de spiegel hiervan met concentraties in Noordoost- en West-Brabant. Opvallend is daarbij het geringe percentage agrarisch terrein rondom Eindhoven.

Door een Europese bril bezien heeft Brabant trouwens nauwelijks buitengebied. In de typologie van Eurostat is alleen Noordoost-Brabant een regio tussen stad en buitengebied en de rest overwegend één stedelijke regio. Écht platteland vind je volgens de eurostat-definitie nergens in Nederland. Eén groot stadteland dus, met plukjes landelijker gebied. Dat verklaart wellicht dat de gestaag oplopende druk op de ruimte in Brabant door velen zo sterk wordt gevoeld.

Tijdens de coronacrisis groeide die druk in sneltreinvaart. Niet alleen kreeg de logistiek een boost, ook bleek er in no-time een schrijnend tekort aan beleefbare natuur dichtbij huis. Dit illustreert de toch al groeiende spanning tussen het Brabants grondgebruik en de waarden die we belangrijk vinden, in combinatie met de ruimte die nodig is voor de energietransitie, klimaatadaptatie, waterberging en biodiversiteit.

De druk zit daarbij niet alleen in de hectares. De visuele druk van windmolens, glastuinbouw, zonnecentrales en distributiecentra klinken minstens zo sterk door in het Brabants gesprek over ruimtelijke kwaliteit.

Voor beide is aandacht nodig: de hectares én het visuele. We vragen aandacht voor de gevolgen van een veranderend Brabant voor grondbenutting. Voor nieuwe combinaties bijvoorbeeld. En voor wat we niet (meer) willen. Daarmee wordt deze longread een opmaat voor een gesprek over mogelijke toekomsten van het Brabantse buitengebied – een gesprek dat nodig is voor werkelijke keuzes.

STEDELIJKHEID NOORD-BRABANT

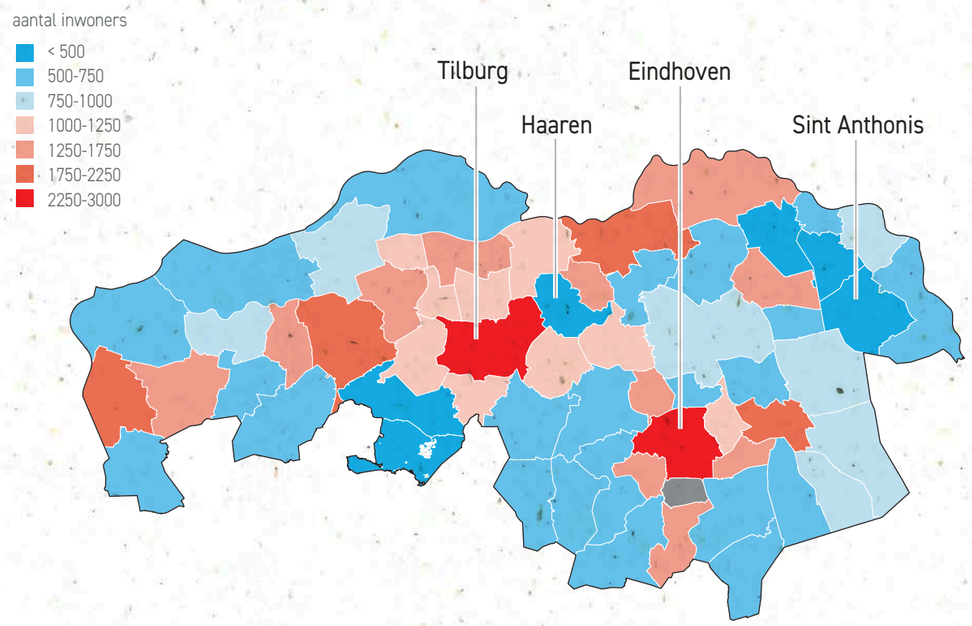

Bron: Kerncijfers Wijken en Buurten (KWB) 2015, bewerking: Centerdata & Studio Terp

1 Het kennis- en expertisecentrum van Cosun (voorheen: Suiker Unie)

AGRARISCH TERREIN NOORD-BRABANT

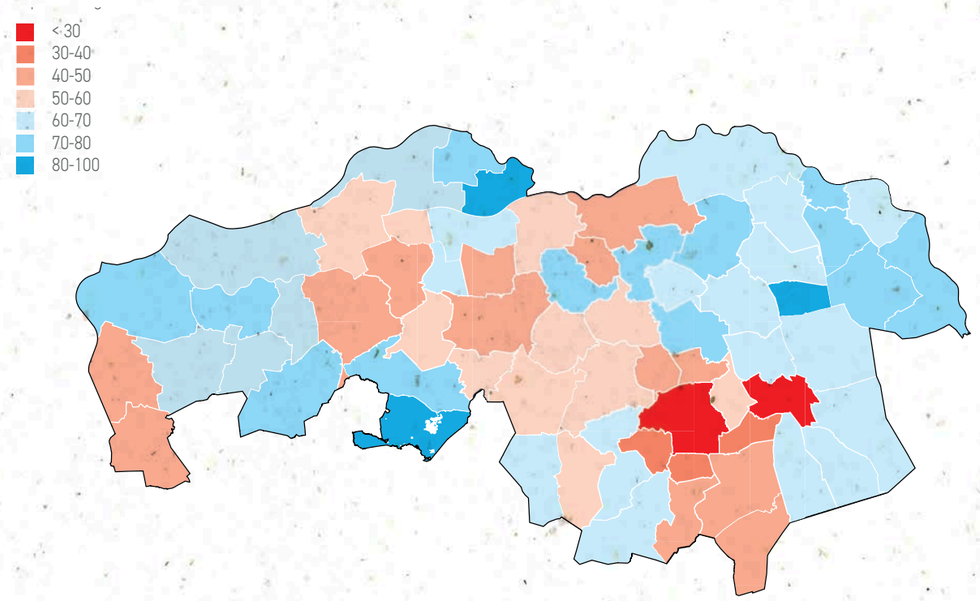

Bron: CBS StatLine 2015, bewerking: Centerdata & Studio Terp

Bewegend Brabant – bewegend grondgebruik

De titel van deze longread is *De grond van morgen*. We doelen op de manier waarop we in Brabant willen omgaan met grondeigendom, pacht, gebruik, waarde, regelgeving en beheer. De grond van morgen draagt de cultuur en economie van morgen en juist die staan voor grote opgaven.

Terechte vragen zijn dus: wat doen we met de grond van morgen? Van wie is 'hij'? Hoe gaan we hem beheren? Ten dienste van welke principes zetten we hem in? Waar werken we? Waaráan werken we? Waar verdienen we ons geld en waarmee? Hoe wonen we en waar zijn we op vakantie? Waar maken we groene energie en bufferen we die? Waar krijgen kwetsbare mensen zorg? Waar verwerken we dierlijke mest en andere retourstromen en waar schaalt de nieuwe eiwitvoorziening eigenlijk op? En wat als de geschiedenis een totaal onverwachte wending neemt?

Meer vragen dan we in deze longread kunnen beantwoorden. Maar het schetst wel de uitdaging waar we voor staan: een grote hoeveelheid keuzes die samenhangt met de manier waarop we grond gebruiken.

Landbouw schuift en de gevolgen zijn onzeker

In de vroege jaren '60 zette Nederland ruimtelijk in op functiescheiding: hier de industrie, daar wonen, verderop de landbouw en hier en daar natuur. We importeerden en exporteerden en een logistiek systeem verbond alles met elkaar en opgeteld leverde dat decennialang een opvallend efficiënte economie.

Brabant bestaat voor zo'n zestig procent uit agrarisch areaal (*zie figuur Bodemgebruik*) met grote verschillen per gemeente. Met name terrein voor wonen knabbelt momenteel aan dat areaal. Huishoudens krimpen. De welvaart stijgt nog steeds, honger speelt al decennia geen hoofdrol meer, er is een grote vraag naar woningen en een verkochte lap boerengrond levert vaak de hoofdprijs op. Naast wonen hebben de duurzame transities echter óok een ruimteclaim. Biodiversiteit en bodemkwaliteit zijn daarbij de meest ingrijpende. Alles opgeteld staat vooral de boerengrond onder druk terwijl er tegelijkertijd meer areaal nodig lijkt voor meer duurzame vormen van landbouw[4].

Als die verschuiving in de landbouw plaatsvindt - en het lijkt eerder wanneer dan of te zijn - dan schuiven de grondpatronen. De vraag is in welke richting. Houden de agrarische familiebedrijven bijvoorbeeld de transities ver van zich of verbinden ze zich er juist intensief mee? Het antwoord op deze vraag bepaalt wat er zich ontwikkelt op hun areaal de komende decennia. Als de ZLTO gelijk heeft dat boeren de oplossing hebben, dan gaat hun areaal een rol spelen in de opwekking en buffering van groene energie.

Voor boeren geldt wellicht dat grond schaars is. Hij is in elk geval duur. Betaalde je in de jaren 1960 omgerekend 5.000 euro voor een hectare agrarische grond, anno 2019 is dat het twaalfvoudige. Dat geldt niet voor prijs van melk en prei. De grondprijzen leggen daarmee een last op veel agrariërs en beperken de keuzevrijheid om anders te boeren – minder intensief of met aandacht voor biodiversiteit – drastisch.

Het is niet voor niets dat veel boeren een zonnepark op hun grond een aantrekkelijk alternatief vinden voor het reguliere boeren. Investeerders bieden langjarige garanties die de opbrengst van een gewas ruimschoots overstijgen: voor een zonnepark bedragen de vergoedingen momenteel tussen de 5.000 en 6.000 euro per hectare. Het aantal boerenbedrijven in Brabant dat energie levert aan derden stijgt sinds 2010 dan ook flink van 69 in 2010 naar 538 (5% van het aantal landbouwbedrijven) in 2020. Met de warmtetransitie van de komende jaren waarbij aardgas uit de Brabantse huishoudens verdwijnt, ontstaat daarnaast met name in de stadscentra de roep om groen gas en op termijn, zo verwachten velen, om groen geproduceerde waterstof. Het is niet gezegd dat dat allemaal van de Moerdijk moet komen. Het aanleggen en onderhouden van intelligente netwerken levert ook in Brabant nieuwe werkgelegenheid op. En areaalbenutting.

BODEMGEBRUIK NOORD-BRABANT

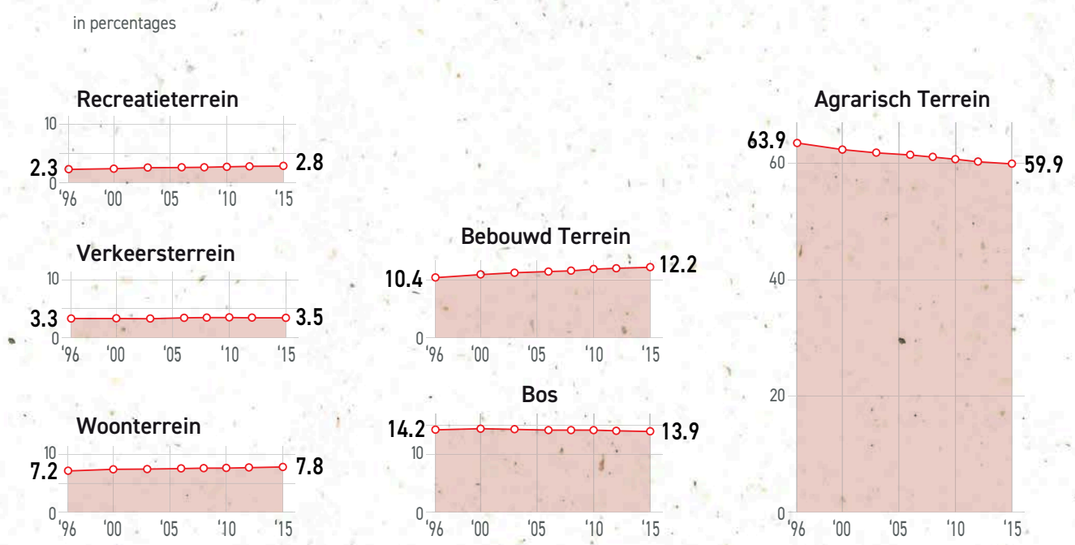

Bron: CBS StatLine 2015, bewerking: Centerdata & Studio Terp

GRONDPRIJS NOORD-BRABANT

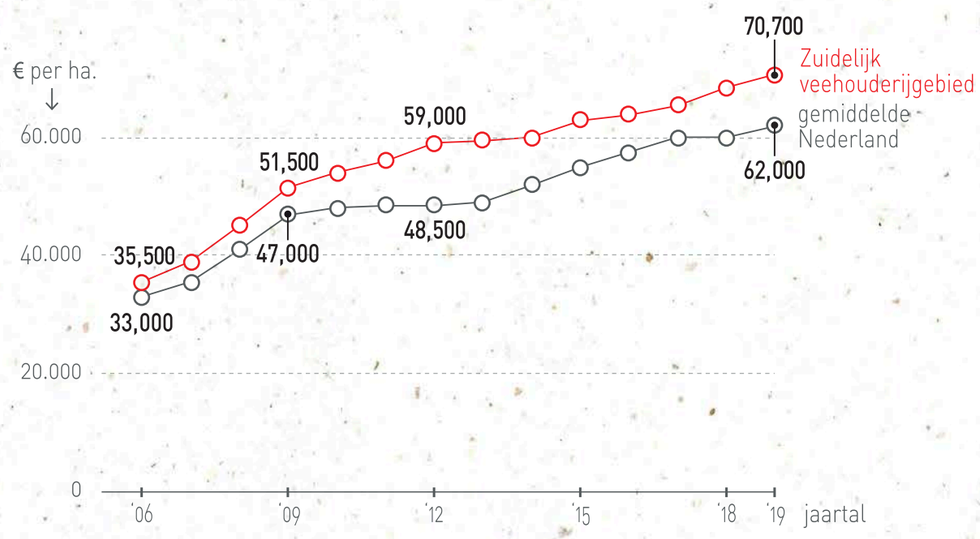

Bron: Kadaster/CBS, bewerking: Studio Terp

Grondwaarde

Hoe wordt de waarde van de grond bepaald? De waarde van een kavel is niet overal in Nederland gelijk. De locatie, de bestemming en de actuele marktsituatie hebben invloed op de grondwaarde. Voor commerciële functies (zoals woningen, kantoren, winkels) wordt de grondprijs doorgaans 'residueel' bepaald – de grondprijs is afhankelijk van hetgeen op de grond wordt gerealiseerd. De grondprijzen voor maatschappelijke functies (zoals scholen, sociale woningen) worden doorgaans 'comparatief' bepaald. Bij deze systematiek hangt de grondprijs af van de door omliggende gemeenten gehanteerde prijs en wordt deze vaak uitgedrukt in een m²-uitgifteprijs. Voor bedrijventerreinen worden grondprijzen veelal ook comparatief bepaald, gebaseerd op grondprijzen elders in de regio, maar soms ook residueel. Elke gemeente bepaalt zijn eigen grondprijsbeleid in een grondprijsbrief.

Wonen en bevolking

Verstedelijking rukt op in Brabant. Het economisch succes van Brabant leidt ertoe dat er met name rondom de grote steden steeds meer adressen bijkomen – een maat van stedelijkheid. Tot en met 2050 is de verwachting dat de Brabantse bevolking groeit met ruim tien procent, ongeveer 280.000 mensen. Die groei is ongelijk verdeeld over de provincie. Ze concentreert zich in het stedelijk gebied, met name in de grotere steden (B5) en de middelgrote (M7). Aan de randen van Brabant zien we juist een krimp met bijbehorende fricties of uitdagingen zoals we schetsten in de longread *Wat is er aan de rand?*

Al die mensen moeten ergens wonen. En dat wonen doen ze steeds vaker alleen[5], wat de vraag naar woningen verder aanjaagt. Hoewel er discussie[6] is over hoeveel woningen er nodig zijn, is duidelijk dat er een aanzienlijke bouwopgave is, ook omdat het tekort nu al groot is. In 2020 stonden er 1.140.000 woningen in Noord-Brabant. Daar komen er naar verwachting tot 2050 220.000 bij[7].

Ná 2050 zien we echter in alle Brabantse regio's een afname van de bevolkingsgroei. Dat roept de vraag op of de woningbouwopgave die we nu percipiëren niet een tijdelijke is die we kunnen oplossen met vormen van tijdelijke woningen of woningbouw in combinatie met toekomstige afbouw van de woningvoorraad. Bij het nadenken over ruimte voor woningen is het in ieder geval goed om in het achterhoofd te houden dat hier geen sprake lijkt te zijn van eeuwige groei. Daarbij past dan ook niet bouwen voor de eeuwigheid. In de Brabantse Agenda Wonen[8] wordt dat ook onderkend.

Terug naar de grond. Want woningen hebben grond nodig, ze moeten immers ergens worden gerealiseerd. Het grootste deel van de woningen zal nodig zijn in en rondom (middel)grote steden. Het is dan ook logisch om die woningen binnenstedelijk of binnendorps te realiseren, op plekken in de steden en dorpen die vrijkomen of vrijgemaakt worden. Toch klinkt er ook een roep om bouwen in het buitengebied. In dat geval gaat de woningbouwopgave concurreren met de andere opgaven aldaar.

INWONERS NOORD-BRABANT

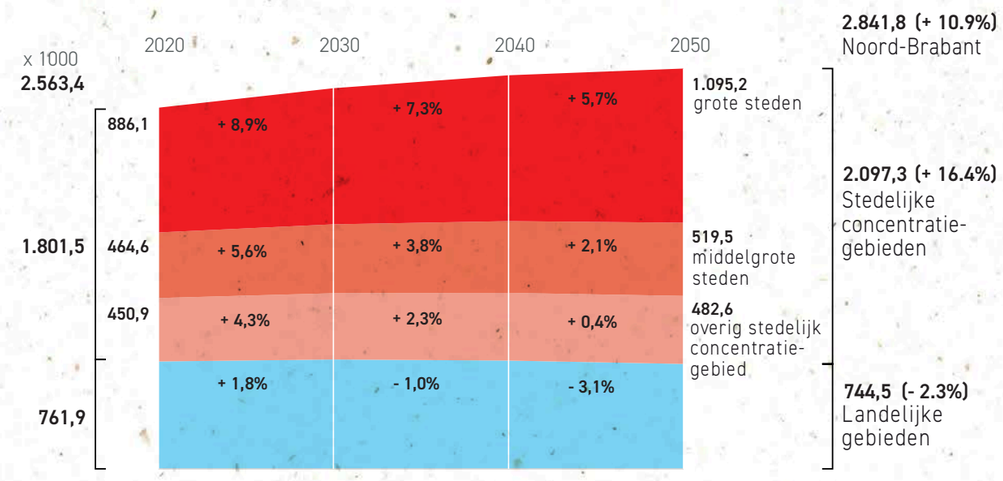

Bron: Bevolkingsprognose Provincie Noord-Brabant, bewerking: Studio Terp

Discontinuïteiten

Wat nu als de ontwikkelingen die we zo'n beetje voorzien – een toename van de bevolking, van de windmolens en de waterbuffers, een afnemend aantal boeren, een hanteerbaar blijvende staatsschuld, dat soort - verstoord worden door voor velen juist ónverwachte ontwikkelingen? Alleen al denken aan de opkomst van internet leidt tot de conclusie dat de kans op discontinuïteit zeer reëel is. In dat geval neemt de Brabantse ontwikkeling een andere afslag en daarmee de co-evolutie tussen cultuur en grondgebruik.

Neem bijvoorbeeld de Brabantse bevolkingsgroei. Zet je er een loep op, dan blijkt de autochtone aanwas negatief - het aantal geboren Brabanders daalt. De toename wordt louter veroorzaakt door immigratie en de groeiende maakindustrie. Nieuwe netwerken en verouderende bevolking kunnen deze toetreders tot de Brabantse economie erg goed gebruiken. Met een toenemend nationalisme en protectionisme is er echter niet veel voor nodig om de bevolkingsgroei om te doen slaan in krimp. Gebeurt dit, dan heeft dat gevolgen voor de snelheid waarmee veel van onze opgaven worden gerealiseerd.

Als er één gevolg te trekken is uit dit soort gedachte-exercities dan is het die van de tijdelijkheid der dingen. Wendbaarheid is van belang.

Logistiek

Ondertussen beconcurreren gemeenten elkaar met gunstige voorwaarden en lage grondprijzen om bedrijven te verleiden een distributiecentrum in hun gemeente te vestigen. Dit alles vanuit het doel van werkgelegenheid en economie. Maar terwijl de grond haast in de uitverkoop gaat, is het rendement op een logistieke hal op plekken in Brabant vergelijkbaar met dat van een kantoor in Londen[9].

Het lijkt vechten voor een plekje in het weiland. Waar Coolblue in Tilburg[10] een logistieke hal bouwde die 88.000 m² beslaat, verschijnt in Waalwijk een distributiecentrum van Bol.com dat uiteindelijk 100.000 m² inneemt (zestien voetbalvelden) en breidt de Ierse modegigant Primark haar distributiecentrum in Roosendaal uit van 56.000 naar 86.000 m².

Blijkbaar valt het met de grondschaarste wel mee als er aaneengesloten voetbalvelden beschikbaar zijn. Onze veranderende cultuur verandert ook de prioriteiten in grondgebruik. De daglichtloze loodsen, in de volksmond 'dozen', verrijzen in een verder leeg landschap, omdat ze door hun schaal gemakkelijker in weilanden kunnen worden aangelegd dan op bestaande bedrijventerreinen. Een impressie van de groei van het logistieke complex, met Brabant in het hart, wordt gegeven door het project *Landscapes of trade*[11] (http://mertennefs.eu/landscapes-of-trade) van Merten Nefs.

Het toont hoe de logistieke dienstverleners oprukken in het landschap. Naast het aantal vierkante meters dat hiermee gemoeid is, staan deze hallen ook vaak op zichtlocaties langs snelwegen en dichtbij steden of dorpen, waardoor de visuele impact op het landschap groot is. En groeiende is, nu er steeds meer zogenaamde XXL-locaties bijkomen. Voor het college van Rijksadviseurs was het aanleiding te vragen om een strengere regie[12].

GEMIDDELDE OMVANG 'DOZEN' NEDERLAND

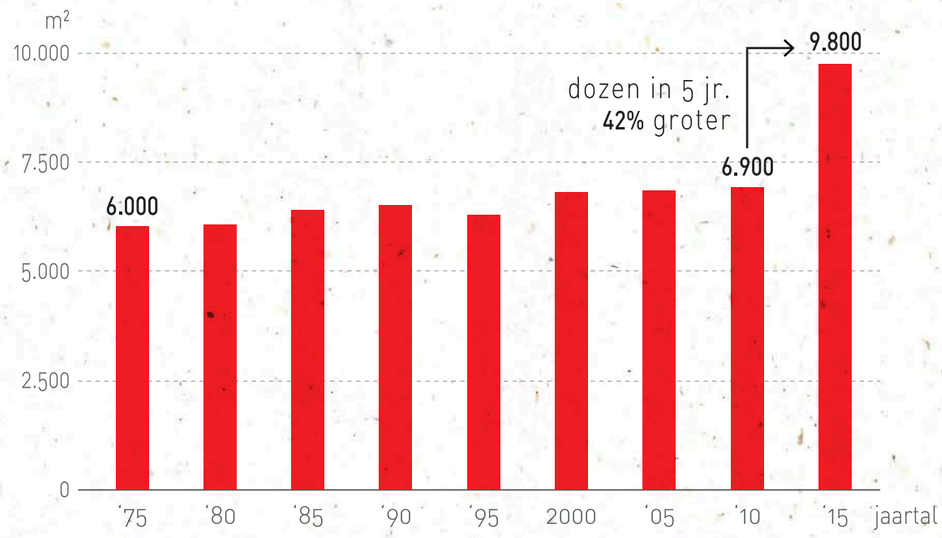

Bron: (X)XL-verdozing, College van Rijksadviseurs, 2019. Bewerking: Studio Terp

WINDENERGIE NIEUW VERMOGEN PER JAAR NOORD-BRABANT

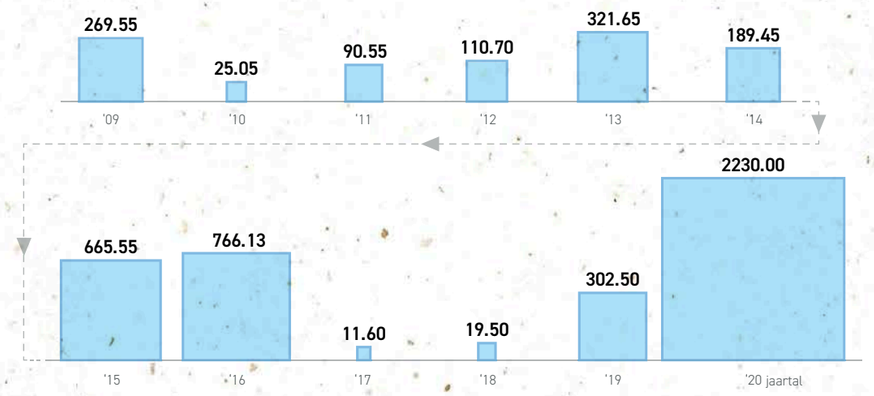

Bron: www.windstats.nl, bezocht op 20 mei 2021, bewerking: Studio Terp

Energie

Een stevige ruimteclaim in het buitengebied komt uit de hoek van de energietransitie. Zonnecentrales en steeds grotere windmolens vragen om plek. Zo groeit het vermogen dat wordt opgewekt met windenergie hard. Zeker in de laatste jaren en is nog een groot aantal windmolens gepland. Ruimtelijk zien we vooral windmolens aan de westelijke kant van Brabant. Ook het aantal zonneparken is aan een opmars bezig. Hoewel er nog maar enkele zonneparken gerealiseerd zijn is het aantal geplande zonneparken groot.

De oppervlakte die zonneparken en windmolens vragen is beperkt, afgezet tegen de ruimte voor landbouw en natuur, maar ook hier is de visuele impact groot. Tegelijkertijd is er ruimte voor het combineren van functies. Een rij windmolens valt te combineren met een weiland, en een zonnepark met groenteteelt[13], hoewel op de meeste plekken de biodiversiteit onder zonneparken veel meer aandacht verdient[14] dan ze nu krijgt. Functiekoppeling biedt kansen om grond efficiënt in te zetten. Zonnepanelen en logistieke hallen, al zijn ze er niet altijd op gebouwd, zijn een logische combinatie.

WIND EN ZONNE-ENERGIE PER GEMEENTE NOORD-BRABANT

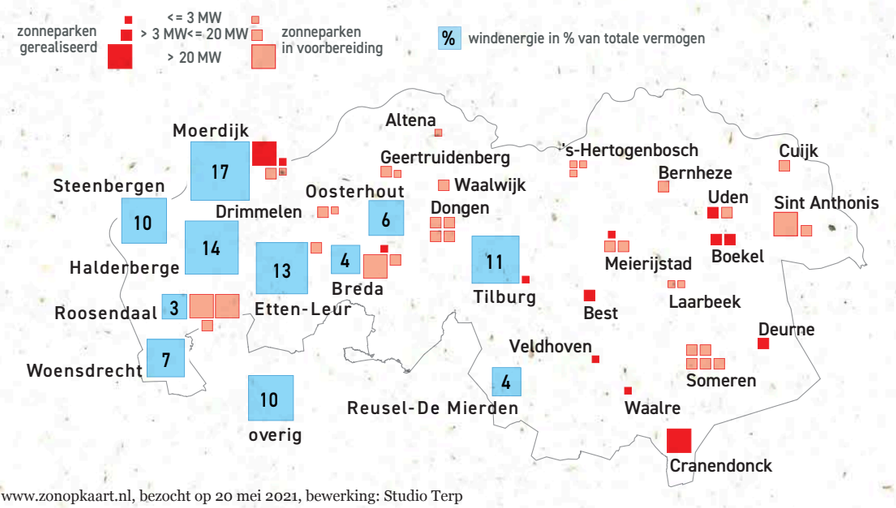

Bron: www.zonopkaart.nl, bezocht op 20 mei 2021, bewerking: Studio Terp

NATUURKWALITEIT NOORD-BRABANT

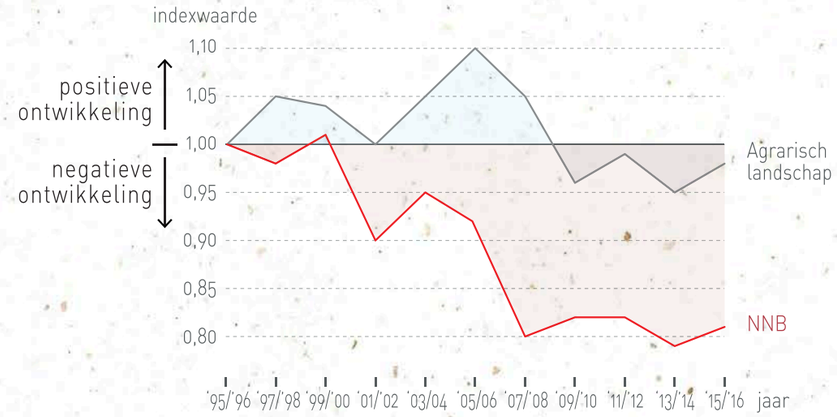

Bron: www.brabantinzicht.nl, bezocht op 28 februari 2020, bewerking: Studio Terp

Natuur

Brabant kent prachtige natuurgebieden en hecht daar terecht veel waarde aan. Een mooi voorbeeld hiervan is dat ten tijde van de decentralisatie van het natuurbeleid en het schrappen van de Ecologische HoofdStructuur door het Rijk maatschappelijke organisaties samen met de provincie besloten het dan maar zelf te doen. Het resulteerde in het Groen Ontwikkelfonds waarin de provincie samen met ondernemers, organisaties, andere overheden en particulieren aan een robuust en aaneengesloten natuurnetwerk in Brabant werkt. In 2027 moet dat ongeveer 129.000 hectare beslaan. Grofweg negentig procent daarvan is bestaande natuur, zo'n tien procent moet worden gerealiseerd. Een aanzienlijke ruimteclaim dus. Bij natuur gaat het niet alleen over kwantiteit, maar ook over kwaliteit. En juist daar zien we in de afgelopen 25 jaar een negatieve ontwikkeling. Sinds 2007-2008 vlakt de achteruitgang van natuurkwaliteit af: de kwaliteit is nu stabiel. Maar er valt nog heel veel te wensen.

Klimaatadaptatie en mitigatie

In de longread *Een nieuw klimaat voor natuur* [15] onderzochten we de klimaatgevolgen voor Brabant. Het wordt heter, natter én droger. Die gevolgen zijn in de hele provincie voelbaar, zoals we zien in figuur *klimaatgevolgen* en vragen om maatregelen die uiteenvallen in adaptatie en mitigatie. We moeten ons aanpassen aan het klimaat. Dit zal vragen om ruimte, maar vooral om slimme inpassing van nieuwe activiteiten en aanpassing van bestaande activiteiten. En we nemen maatregelen om klimaatverandering tegen te gaan, of af te remmen. Zoals het overschakelen op meer duurzame vormen van energie. Klimaat is soms een ruimtevrager maar in ieder geval een belangrijke waarde die meegenomen moet worden bij het (her)inrichten van de ruimte.

Van wie is de grond?

Hiervoor hebben we gezien dat landbouw, woningbouw, logistiek, energie en natuur ruimte vragen. Wageningen Universiteit becijferde voor Nederland dat als je alle grondclaims optelt je Nederland een stukje moet gaan uitbreiden (zie figuur *ruimtegebruik*). Hoewel een één-op-één-doorvertaling naar Brabant met deze cijfers niet te maken is, vergt het weinig fantasie om ook voor Brabant de conclusie te trekken dat we zullen moeten kiezen tussen noden en wensen. Het is een conclusie die ook in de Nationale omgevingsvisie en in de Brabantse omgevingsvisie en verordening naar voren komt, maar waar deze instrumenten op zichzelf geen antwoord op geven. Afwegingskaders zijn nog geen inhoudelijke keuzes.

Het maken van keuzes is niet nieuw voor het Brabantse buitengebied. Als we nogmaals kijken naar *Het landschap, de mensen* dan lezen we daar hoe onder regie van de Rijksoverheid het landschap is veranderd in een rationeel landschap. Van woeste gronden, bestaande heidevelden en kronkelige beken, naar een landschap waar 'alles netjes in lades en vakjes' is geordend. Dit was geen autonome ontwikkeling, maar een vanuit ideeën gestuurde transitie. Met vergaande consequenties voor de mensen die de grond bewerken, bewonen en bezitten.

KLIMAATGEVOLGEN NOORD-BRABANT

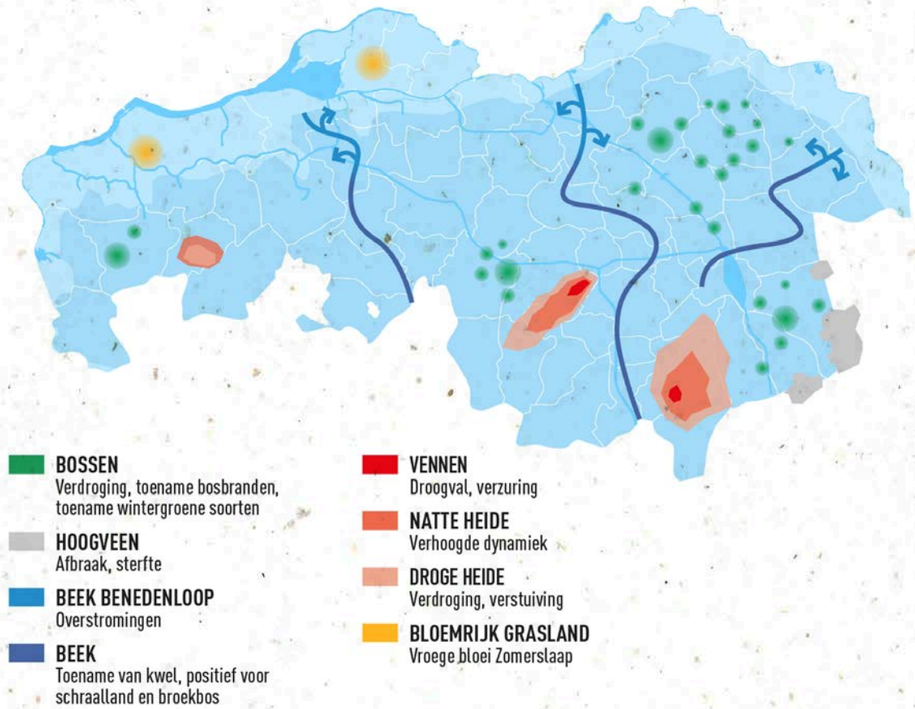

Bron: Adaptatiestrategie voor een klimaatbestendige natuur, Planbureau voor de Leefomgeving, 2010

RUIMTEGEBRUIK NEDERLAND

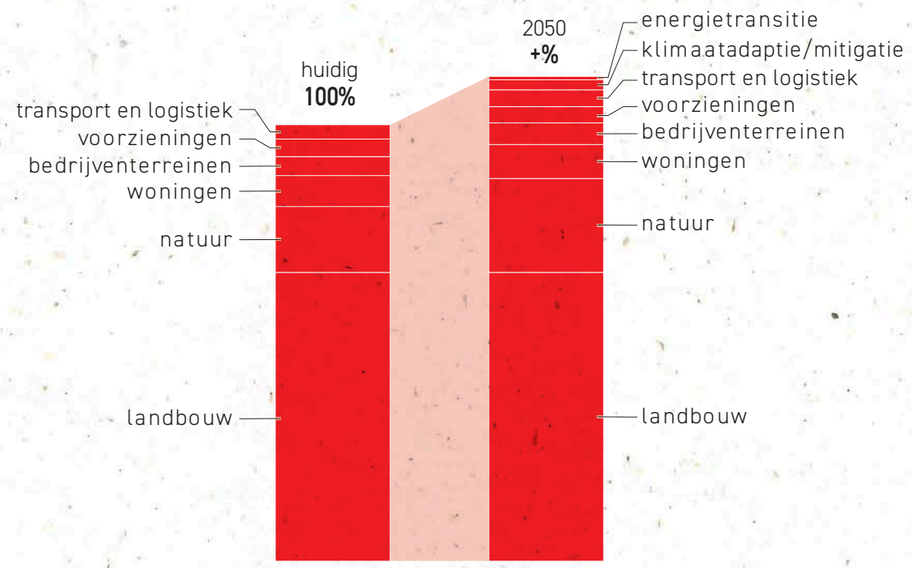

Bron: Wageningen University 2020

Bezit

Het bezit van grond verschilt sterk per provincie en gemeente. In Noord-Brabant is ongeveer 35 procent van de grond in handen van de overheid, vijftien procent van niet-natuurlijke personen zoals stichtingen, bedrijven of verenigingen, en de resterende helft is van natuurlijke personen, vaak boeren. Afgezien van de mogelijkheid tot onteigening en de vele regels, kaders en randvoorwaarden die er vanuit de maatschappij aan het gebruik van grond zijn verbonden, laten deze cijfers zien wie er primair in staat is te sturen op het gebruik van het land. Maar grondeigendom is én was meer dan dat.

De binding die grondeigenaren met hun grond hebben, is door de tijd heen sterk veranderd. Dit heeft directe gevolgen voor de keuzes die gemaakt worden voor de omgang met de grond. Goede zorg voor de grond, met een horizon die gericht is op de lange termijn, had vroeger een prominente plek in Brabant. Dit kreeg eerst vorm in zogeheten 'gemene gronden', gronden met een gemeenschappelijk gebruik die logischerwijs een langetermijnbelang dienden: dat was immers in het belang van allen. Door een privatiseringsslag, ingezet in de Franse tijd – onder andere om meer opbrengst van de grond te krijgen en zo meer monden te kunnen voeden (zie tijdlijn) – begon dit langetermijnbelang langzaamaan te schuiven. Niet alleen won het productiebelang van grond aan terrein, ook de sentimentele band met de grond nam af. De band die bewoners en boeren met hun grond hadden, was ooit als een familieband: hierin lag hun biografie en geschiedenis besloten. Zulke liefde werkt als een mentale beschermheer van het landschap en kan het langetermijnbelang met een vanzelfsprekendheid borgen.

Tegenwoordig is deze binding meestal losser. Ook overheden lijken die binding met 'hun' grond steeds minder te kennen. Steeds vaker hebben overheden alleen een actieve grondportefeuille die wordt ingezet om doelen te behalen binnen projecten. De intenties achter verschillende gebruiksconstructies die het landelijk gebied kent, illustreren dit. Want zeker niet in alle gevallen is de grondbezitter de grondgebruiker. In het landelijk gebied is (erf)pacht ontstaan doordat eigenaren de ontginning van woeste grond overlieten aan derden, die daarvoor een vergoeding betaalden aan de grondeigenaar. Tegenwoordig wordt (erf)pachtt in het landelijk gebied gebruikt als beleggingsinstrument, als financieringsinstrument en als beheerinstrument. Het aantal kortlopende pachtconstructies is in negen jaar ruim vervijfvoudigd, mede doordat bij de invoering van nieuwe pachtregels in 2007, het makkelijker werd voor verpachters om grond kort te verpachten.

Ontwikkeling gemene gronden

Gemene gronden zijn gronden die door een groep gebruiksgerechtigden gemeenschappelijk gebruikt en beheerd worden. Zij mochten er bijvoorbeeld hun vee laten grazen, turf steken of brandhout verzamelen. Deze groep moest aan bepaalde voorwaarden voldoen om hiervan gebruik te mogen maken. Daarnaast werden afspraken over dit gebruik vastgelegd in een reglement, met bijvoorbeeld afspraken over het aantal en soort dieren dat er mocht grazen. Het beheer was in handen van een bestuur dat door de gerechtigden werd verkozen.

Er zijn twee hoofdtypen van gemene gronden te vinden:

- *De open gemene gronden strekten zich uit over grote gebieden en werden meestal beheerd door de lokale overheden. Zij konden beschouwd worden als publiek eigendom. Het gebruiksrecht kwam toe aan de bewoners van de aanpalende dorpen. Er was geen omheining en de begrenzing van de gronden was vaag.*
- *Het statuut van de gesloten gronden leunde meer aan bij de privé-eigendommen. Hun omvang was kleiner en alleen leden of afstammelingen van bepaalde families of bewoners van een bepaald gebied waren gebruiksgerechtigd.*

Momenteel bestaan gemene gronden eigenlijk niet meer. Door de stijgende bevolkingsgroei en nieuwe landbouwtechnieken kwam de exploitatievorm van gemene gronden ter discussie te staan. Met de Franse revolutie verdween ook de juridische basis: in plaats van een landheer die gebruiksrechten toekenden aan een groep gerechtigden, werden de gemene gronden overgeheveld naar de gemeenten en werden ze eigendom van de overheid. Enkele crises (hongersnood) zorgden voor een roep om meer productiviteit op de gronden. Via privatisering werd geprobeerd de opbrengst van de gronden te verhogen.

GRONDEIGENAREN NOORD-BRABANT

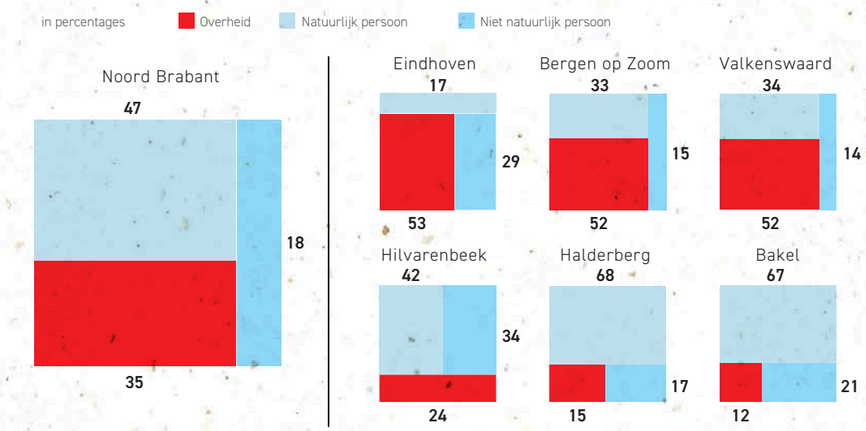

Bron: Kadaster/Provincie Noord-Brabant 2021, bewerking: Centerdata & Studio Terp

Bij kortlopende pachtconstructies, die een duur kennen van maximaal zes jaar, is het duurzame belang naar de achtergrond verdwenen. De band van de grondgebruiker met de grond is dan enkel gestoeld op een korte termijnrelatie, die maximalisering in de hand werkt. Toch zien we hierin ook een kanteling. Steeds meer maatschappelijke organisaties realiseren zich dat grondbezit ook macht is en nemen in hun pachtconstructie duurzame voorwaarden op. Ook de landbouw wordt vaker aangesproken op een maatschappelijke taak als beheerder van de grond en op het vervullen van publieke waarden zoals omgevings- en landschapskwaliteit. Zonder grond geen toekomst.

Hoe je langjarig omgaat met grond als beheerder en belegger laat het verhaal van Harry Breviers zien. Hij is namens a.s.r. rentmeester van Landgoed de Utrecht in de Brabantse Kempen. Je leest het interview met Harry op de volgende pagina. De longread gaat verder op pagina 36.

PACHTOVEREENKOMSTEN LANDBOUWGROND NEDERLAND

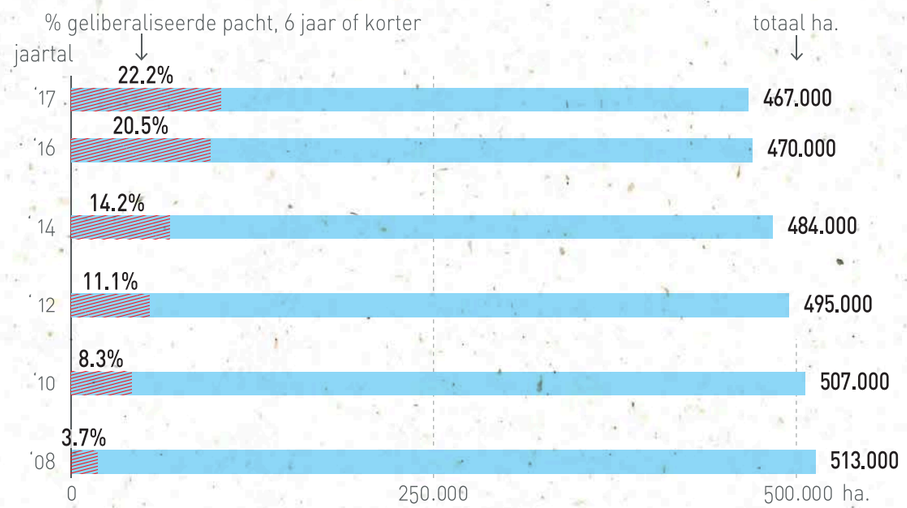

Bron: CBS Landbouwtelling, bewerking: Studio Terp

GEDULDIG GELD

Bijna elke Brabander kent het, landgoed De Utrecht in De Kempen. Tegen de Belgische grens en tussen drie heidevelden in ligt 2.500 hectare productiebos, landbouwgrond, natuur, vennen, een riviertje en een aardkundig monument, een herberg en een natuurbegraafplaats. Harry Breviers is namens a.s.r. real estate rentmeester van het landgoed. Hij houdt zich bezig met het beheer en de kwaliteit van dit gewild stukje Brabants grondgebied, waar onder andere landbouw, natuur, wonen en recreatie vechten om een plekje. Hoe gaat hij om met al die verschillende belanghebbenden? En hoe ziet volgens hem de toekomst van het Brabantse grondgebied eruit? Een interview over grondhonger, het natuurgebied als stadswandelpark en het ontstaan van nieuw vertrouwen.

Interview: Harry te Riele (transitie-expert) en Piera Fehres (BrabantKennis)

Met zo'n 41.000 hectare grond is a.s.r. de grootste bezitter van landbouwgrond in Nederland. Daarnaast heeft de verzekeraar een achttal grote landgoederen in bezit, bij elkaar ongeveer 6.000 hectare groot. De Utrecht is er daar eentje van. Als rentmeester op het landgoed is Harry de schakel tussen de eigenaar en de gebruikers van de grond, waaronder boeren, ondernemers en gemeenten.

> *We beleggen in landgoederen omdat we geloven dat de verbinding met de natuur de basis is van ons bestaan. Door onze landgoederen open te stellen voor iedereen, bieden we de bezoekers de mogelijkheid om de natuur te ontdekken. Zo dragen we bij aan de connectie tussen natuur en maatschappij op de lange termijn. Zo is de productie van ons voedsel ook zichtbaar en toegankelijk, want ook op de landgoederen zijn boeren actief."*
>
> *Bron: asr.nl*

Het ontstaan van Landgoed De Utrecht

'In 1898 startte 'Levensverzekeringmaatschappij De Utrecht' (nu: a.s.r.) een groot ontginningsproject als geldbelegging. Dit is uitgegroeid tot het Landgoed De Utrecht zoals wij dit nu kennen. Met deze korte geschiedenis geeft de verzekeraar zich al een beetje prijs: a.s.r. is een lange termijn belegger, gelooft niet in 'snel geld', aldus Harry: 'Het van jaar tot jaar uitgeven van grond staat haaks op onze duurzame visie. Boeren kunnen dan niet investeren in de bodemkwaliteit. Dus wij redeneren precies andersom en werken met contracten van minstens dertig jaar. Dit levert relatief bescheiden rendementen op, maar wel heel stabiele. A.s.r. is slow money. Ik zie meer en meer beleggers ons voorbeeld volgen. De duurzaamheidsgedachte wordt steeds meer omarmd. korte termijn beleggingen kunnen snel veel geld opleveren, maar het kan ook vreselijk fout gaan. Dat hebben we tijdens de bankencrisis van 2008 wel gezien. De grondportefeuille van A.s.r. is daar gezond doorheen gevaren.'

In wat voor soort grond is a.s.r. vooral geïnteresseerd?

'We beleggen in stedelijk gebied (bedrijventerreinen, winkels, woningen, red.) en dat gaat soms met vallen en opstaan, maar agrarische grond blijft ongelofelijk overeind. Er is schaarste en dat houdt de grondprijs op peil. Of we stiekem hopen dat onze grond op den duur een andere bestemming krijgt? Nee, dat is nooit het doel. Bovendien zitten we zó diep in agrarisch gebied, daar gebeurt niet zoveel. En dat is ook niet erg. We hebben liever lange termijn contracten en een stabiele portefeuille. Landbouwgrond voldoet daaraan.'

In de komende twintig jaar neemt het landbouwareaal in Brabant af van 63% naar 59% van het oppervlakte van Brabant. Wat betekent dit voor het grondgebruik in onze provincie?

'Een deel van de grond zal naar andere boeren gaan, en een deel krijgt andere functies: natuur, recreatie, stedelijke functies. Vroeger was de stadsgrens harder. Het laatste decennium, en zeker nu met corona, zien we de stad elke dag meer naar buiten komen, de natuurgebieden in. Die gebieden krijgen zo steeds meer de functie van een park. Bezoekers die komen wandelen, fietsen, paardrijden. Voor de landbouw in de 'verbredende' zin kan dit goed werken. Denk aan agrariërs die een winkel of camping aan huis beginnen. Of natuureducatie geven aan stadskinderen. Ze mogen echt weer ondernemend gaan denken. Maar als het gaat over de natuurdoelstellingen voorzie ik wel een spanningsveld. Rondom Natura 2000 moeten wij ca. 25 ha nieuwe natuur inrichten, dus daar zit ik niet te wachten op honderdduizenden bezoekers die de boel komen vertrappen.'

Je hebt het over boeren die weer echt mogen gaan ondernemen. Is daar op dit moment de (mentale) ruimte voor?

'Boeren hebben te maken met een keurslijf van wetten en regels, dat is in de afgelopen decennia zo gegroeid. Dus voordat zij de vrijheid voelen om weer écht te ondernemen, moet er wel wat gebeuren. Het belangrijkste is dat er op een andere manier naar de landbouwsector gekeken moet gaan worden. Met meer vertrouwen, meer waardering én meer financiële middelen. Het geld van de melk gaat nu niet naar de boer, maar naar de keten. En dat klopt van geen kant. Als melk voor de boer een dubbeltje per liter meer opbrengt, dan komt er meer financiële ruimte. En met die ruimte, komt hopelijk ook de passie en bevlogenheid van de boeren weer terug. Dan pas kan er nagedacht worden over nevenactiviteiten, maar bijvoorbeeld ook over biologisch of natuurinclusief boeren. Ik ken diverse agrariërs die de switch naar biologisch willen maken, maar de stap niet durven zetten. Bang om financieel kopje onder te gaan. Als a.s.r. kunnen wij kleine dingen doen om duurzaam boeren te stimuleren, bijvoorbeeld door een korting te geven op de pacht, maar dit zet natuurlijk geen zoden aan de dijk. Hier moet toch de samenwerking met de overheid gezocht worden.'

IK DENK WEL DAT WIJ IN BRABANT EEN DUURZAAM STUKJE VAN DE WERELD IN STAND KUNNEN HOUDEN, ÁLS WE GOED MET DE GROND EN HAAR BESTEMMING OMGAAN.

Biologisch of natuurintensief boeren zal bovendien de grondkwaliteit een boost geven
'Absoluut. Honderd jaar terug was de grondkwaliteit het allerbelangrijkste voor een boer. Nu is elke keuze economisch gebaseerd. Nederland gaat daar tol voor betalen. Het humusgehalte is te laag. De mineralenbalans klopt niet: te weinig magnesium, kalium en calcium en te veel fosfaat en stikstof. Ach, die maïs groeit toch wel, ook als je er drijfmest over uitrijdt. Maar het resultaat is meer ziektes en een dode bodem. Daar maken wij ons ernstige zorgen over. Dat is ook de reden dat we als a.s.r boeren willen stimuleren om de grondkwaliteit centraal te stellen, dáár moet het vandaan komen.'

Een grote rol hierin is weggelegd voor overheid
'Zeker. De overheid is een belangrijke speler op het gronddossier. Anderzijds heeft diezelfde overheid veertig jaar lang boeren gedwongen tot schaalvergroting. Haar geloofwaardigheid is daarom niet bijster groot. Vroeger waren landbouw en natuur één. LNV haalde ze uit elkaar in de jaren tachtig. De natuurwaarde van landbouw is nu praktisch nihil geworden. Het is een groene woestijn. LNV creëerde de controverse zelf en die moet weer verdwijnen. Wat óók mag verdwijnen is de regeldruk, dat is waanzin ten top. Ze zijn er de afgelopen jaren massaal ingeslopen, die regels. En ze voelen ook aantasting van het fundamentele eigendomsrecht. Ik kan me daar enorm over opwinden. Ik zou zeggen: overheid, herstel je band met de boeren in plaats van steeds te zeggen wat ze fout doen. Wantrouw minder, geef ze meer vrijheid en zorg dat ze een keer positief in het nieuws komen.'

Grond speelt een belangrijke rol in de toekomst van Brabant, maar roept ook spanningen op. Eens?
'Ja, die spanning zal er altijd blijven zolang grond een schaars goed is en wij die grond op allerlei manieren nodig hebben. Wegen, bedrijven, woningen, natuur, enzovoorts. Dat heeft z'n weerslag op de grond. Ik denk wel dat wij in Brabant een duurzaam stukje van de wereld in stand kunnen houden, áls we goed met de grond en haar bestemming omgaan. Nu moet er bijvoorbeeld nieuwe natuur gerealiseerd worden en dan wordt er als eerst gekeken naar de landbouw. Nooit naar een industrieterrein, want dat kost klauwen met geld. Landbouw is altijd degene die het moet 'leveren' en dat is zonde.'

Is er eigenlijk concurrentie in Nederland, qua grootgrondbezit?
'Er zijn niet veel beleggers met grote grondposities. Ik vind het een goede zaak dat grond in Nederland sterk verspreid is in eigendom. Individuele boeren adviseer ik altijd om een gezonde mix aan eigendom, pacht en erfpacht aan te houden, ook als ze een deel van hun eigendom aan ons willen verkopen vanwege de opbrengsten. Zo'n mix maakt je minder kwetsbaar.'

Zie jij naast de bestemmingen die je eerder noemde (landbouw, woningen, natuur) ook nog andere ontwikkelingen die spanning kunnen oproepen in het grondgebruik?
'Wat ik een slechte ontwikkeling vind is de ongebreidelde groei van zonneparken. Ik vind het vaak een verrommeling van het landschap. We kunnen de wens om duurzame energie op te wekken ook op een andere manier inwilligen: zet standaard in de bouwafschriften dat er zonnepanalen op het dak geplaatst moeten worden. Of het nu om woningen of bedrijventerreinen gaat. Ik zie veel gemeenten meegaan in de deze trend, omdat het tegemoetkomt aan de duurzaamheidsdoelstellingen. Ook boeren zijn geneigd grond af te staan, simpelweg omdat ze meer kunnen verdienen aan energieopwekking dan aan de landbouw.'

Als het bijdraagt aan de klimaatdoelstellingen, of aan de portemonnee van de boer, wat maakt de keuze voor een zonnepark dan zo vreselijk?
'De ruimtelijk aantasting van het buitengebied en omdat de grond er ontzettend van achteruit gaat. Op veel plekken komt geen water meer en/of heel veel zon, op andere plekken geen zon en heel veel water. Deze mozaïek is funest voor de grond. Als ik in de trein van Den Bosch naar Utrecht zit, dan denk ik nu nog: wat een mooi landschap. Laten we dit alsjeblieft zo houden. In Duitsland zie je langs de snelweg op de hellingen kilometerslang platte, zwarte zonnedaken. Dat is een schrikbeeld.'

Tot slot, denk je dat de overheid aan de knoppen kan draaien als het gaat over de toekomst van grond?
'Het Groen Ontwikkelfonds kan dat, in gebieden die van de provincie zijn. Elders druist het tegen het eigendomsrecht in. Tegelijkertijd denk ik dat de overheid op veel vlakken juist een stapje terug moet doen.

Flaestoren op landgoed "De Utrecht"

BINNEN DE OVERHEID MOET EEN CULTUUROMSLAG PLAATSVINDEN WAARIN VERTROUWEN, OPENHEID EN STIMULERING CENTRAAL STAAN.

'Ten eerste als het gaat over de regeltjes en de bemoeizucht. We hebben De Utrecht 120 jaar in bezit dus weten waar we mee bezig zijn. Toch bepalen beleidsmakers wat er moet gebeuren op het landgoed. Dat wringt. Binnen de overheid moet een cultuuromslag plaatsvinden waarin vertrouwen, openheid en stimulering centraal staan. Nu wordt er nog te vaak gehandeld uit wantrouwen, denk aan de toeslagenaffaire. Er moet een nieuw vertrouwen ontstaan tussen overheid, grondeigenaren en -gebruikers, alleen zo ontstaan de mooiste dingen.'

vervolg longread

Zonder grond geen toekomst

Het is niet voor het eerst dat in Brabant de grondfuncties wijzigen. In het buitengebied veranderde in het verleden voor veel Brabanders hun leefomgeving voor de moderne grondbenutting. De offers die dat heeft gevraagd knellen momenteel, zeker omdat de doelen van destijds gehaald en veilig gesteld lijken: bestaanszekerheid, welvaart, emancipatie en welzijn.

Na een lange periode van relatieve rust is het opvallend hoe gemakkelijk momenteel de grondfuncties wijzigen. Wat eerder al gold voor de zichtlocaties langs de Brabantse snelwegen, zien we nu ook dieper het weiland de strijd om grond losbarsten. Aaneengesloten voetbalvelden zijn beschikbaar voor hypermoderne distributiecentra. De markt lijkt daarbij dominant.

Er moeten keuzes gemaakt worden tussen de noden en wensen. Iets wat zowel in de Nationale omgevingsvisie als in de Brabantse omgevingsvisie[16] en verordening naar voren komt, maar waar deze instrumenten op zichzelf geen antwoord op geven.

Duidelijk is wel dat verduurzaming de louter economisch gedreven manier van omgaan met grondvraagstukken onder druk zet. Ook economen denken opnieuw na over onze samenleving, nu met een bredere blik. Een discussie over grond en grondroutines hoort daarbij. Ze hoort misschien zelfs in het centrum te staan.

In het buitengebied is de landbouwgrond natuurlijk dominant: zestig procent van het gebied is landbouwareaal. Het Brabantse buitengebied staat voor een aantal grote transitieopgaven. Met enkele voorspelbare ontwikkelingen en vele disruptieve innovaties om de hoek, is het raadzaam te beseffen dat innovatie en vernieuwing ons slechts ten dele overkomen. Zeker rond grondgebruik en duurzame landbouw kan de Brabantse gemeenschap die twee mede zelf vormgeven, maar dan is wel samenwerking en actie nodig. We hebben drie suggesties voor bestuur en beleid.

DRIE SUGGESTIES VOOR BESTUUR EN BELEID

1. Keuzes en visie nodig

Keuzes maken tussen de verschillende ruimtevragers lijkt onontkoombaar. Toch ben je er met kiezen alleen niet en kan kiezen ook verhullen waar het om gaat. Natuur is bijvoorbeeld een belangrijke ruimtevrager. Maar als we kijken naar natuurkwaliteit, gaat het eigenlijk over het verhogen van de biodiversiteit. Dat hoeft niet (alleen) door het aanleggen van nieuwe natuur te komen, maar kan ook plaatsvinden door de biodiversiteit op het boerenland te verhogen, langs perceelsgrenzen of door maatregelen in het bebouwd gebied. Hectares zeggen niet alles. De impact van zonnevelden, windmolens, logistieke centra en glastuinbouw is groter dan alleen duidelijk wordt op basis van de hectares die ze in nemen. Ook hun visuele druk op het landschap moet worden meegenomen.

In haar recente rapport *Grote opgaven in een beperkte ruimte*[17] pleit het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL) dan ook voor het in balans brengen van de gebruikswaarde, belevingswaarde en toekomstwaarde van de fysieke leefomgeving. Waar nu de gebruikswaarde domineert, zouden het bodem- en watersysteem leidend moeten worden bij het (her)inrichten van de fysieke leefomgeving. Dat betekent dus nog steeds kiezen, maar niet alleen om de ene of de andere opgave te prioriteren, maar om de verschillende opgaves in samenhang te bekijken en af te wegen tegen de huidige en toekomstige consequenties.

Daar komt nog bij dat het niet alleen gaat om rationele keuzes, maar om sociale vraagstukken, met belangen en waarden die gekoppeld zijn aan het huidige en toekomstig grondgebruik. Elke keuze heeft nadelen, óók niets doen. Zolang de voordelen die echter overtreffen, blijven mensen haar actief steunen, onderhouden en stapsgewijs verbeteren. Marko Hekkert en Koen Frenken noemen dit ook wel 'transformatiefalen': *het onvermogen van het hele systeem en alle bijbehorende instituties om zichzelf opnieuw uit te vinden en zo radicale oplossingen mogelijk te maken.* Het voorkomen van transformatiefalen vraagt om een gedeelde visie en een gedeeld doel om op samen op te stomen naar een nieuwe werkelijkheid. Dat is in de regel een andere dynamiek dan als de markt het ontwikkelpad domineert.

2. Slim combineren en tijdig kiezen

De innovatiekracht in Brabant zal nodig zijn om slimme combinaties te vinden en toe te passen. Hoewel we er al lang over spreken is multifunctioneel ruimtegebruik inmiddels onontkoombaar geworden. De eerste proeven om de biodiversiteit te verhogen onder, tussen en naast zonnevelden zijn er. En een zonnepaneel op een logistieke hal is een no-brainer, met name voor nieuw te bouwen hallen waar van tevoren rekening gehouden kan worden in de constructie. Maar ook nieuwe natuur en het verhogen van de biodiversiteit op landbouwareaal kunnen uitkomst bieden. Juist in het combineren van de verschillende ruimtevragers lijken dus kansen te liggen. Wat potentieel kan, hoeft echter maatschappelijk nog niet wenselijk te zijn. Wonen naast een windmolen kan, maar het verzet hiertegen groeit en de eerste resultaten van de regionale energiestrategieën laten zien dat het draagvlak per regio verschilt.

Het interview met Harry Breviers (p. 32) laat zien dat het bezitten van grond vaak iets is van decennia. Keuzes die gemaakt worden hebben langjarige consequenties, je verandert een functie van grond niet zomaar. Ook bij het zoeken naar slimme combinaties speelt deze tijdigheid een rol. Experimenteren met nieuwe combinaties is nodig. We weten nog niet precies wat wel en niet goed samen gaat, en voor sommige vraagstukken is meer kennis nodig. Experimenteren gaat met vallen en opstaan en maakt vaak tijdelijk mogelijk wat regulier nog niet kan. Daarbij is het wel zaak op te passen dat dit niet verzandt in een permanente bèta-versie van het buitengebied. Op enig moment is opschaling en verdere inbedding nodig. Verbinden van functies en experimenteren met nieuwe vormen zijn echter geen wondermiddelen voor het ontlopen van (lastige) keuzes. Slim combineren is nodig naast keuzes maken, níet als vervanger ervan.

3. Grond is sleutel tot verandering

Zelfs voor een commerciële verzekeraar als a.s.r. is grond niet zomaar het zoveelste product. Het komt met gevoel en verantwoordelijkheid. Ook voor boeren is hun grond niet alleen een economische productiefactor, maar een waarde die doorgeven wordt van generatie op generatie. Dit staak haaks op grondspeculatie en het zo snel mogelijk te gelde maken van grond. Maar de hoge kosten van grond(bezit) maken het ook lastig om te veranderen. Dat geldt voor boeren die minder intensieve varianten nastreven, maar ook voor gemeenten die grond nodig hebben voor woningbouw of de energietransitie. We zien dan ook dat er een veelheid aan nieuwe initiatieven ontstaat om anders met grond om te gaan. De provincie Noord-Brabant is daarbij een voorloper met het Groen ontwikkelfonds[18]. Toch lijkt er meer nodig. Initiatieven als Grond van Bestaan, Aardpeer en natuurlijk Herenboeren beseffen dat een andere omgang met grond de sleutel is tot verandering. Zij proberen dat op kleine schaal uit, de uitdaging zit erin om dit soort oplossingen te gebruiken om te komen tot een hernieuwde omgang met grond. Eén die toekomstbestendig is en het Brabants buitengebied klaar maakt voor de 21ste eeuw.

Afsluiting

PADEN VOOR **DE TOEKOMST**

Schaarste en overvloed staat in het middelpunt van de belangstelling. We hebben een overvloed aan stikstofuitstoot, waar een schaarste aan biodiversiteit op volgt. We hebben te veel water bij hevige neerslag en een schaarste aan water in de zomer. Er is een overvloed aan duurzame energie op komst, maar een schaarste aan netcapaciteit.

De overvloed aan logistieke hallen rijmt niet altijd met de schaarste aan vrij uitzicht. De schaarste aan medewerkers in deze hallen en in de land- en tuinbouw leidt tot een overvloedige vraag naar (huisvesting van) arbeidsmigranten. Aan de randen van Brabant begint schaarste aan jongeren en nieuwe aanwas te ontstaan, terwijl er een overvloed aan stedelingen op komst is. Vervolgens leidt dat weer tot schaarste aan woningen bij een overvloed aan vraag. Dit alles laat zich samenvatten in een overvloed aan wensen, en een schaarste aan keuzes.

We begonnen deze verkenning met de constatering dat het Brabantse buitengebied onder druk staat. De ruimtevraag in dit gebied is groter dan het buitengebied aan kan. Schaarste dus. We komen Brabant tekort voor al onze wensen. Overvloedige wensen. In deze verkenning zijn we op zoek gegaan naar verdieping van deze constatering. We keken naar hoe het huidige buitengebied tot stand is gekomen. Welke historische patronen er te ontdekken zijn in de tijdlijn van het Brabants buitengebied. Daarnaast doken we in de cijfers over grond in Brabant. Welke ruimteclaims zijn er? Hoe veel grond wordt waarvoor gebruikt en van wie is die grond eigenlijk? Socioloog Peter Beijer ging voor ons op pad om het verschil tussen systeemwereld en de leefwereld bloot te leggen.

Nu we bij het eindpunt van deze verkenning zijn aangekomen, kunnen we concluderen dat de huidige situatie sterke overeenkomsten heeft met wat in de innovatiewetenschappen transformatiefalen is gaan heten. Het bestaande systeem is niet of nauwelijks in staat om zichzelf opnieuw uit te vinden en een andere richting op te gaan. Bij *transformatiefalen*[1] is er een tekort aan visie en urgentie, te weinig betrokkenheid van de eindgebruikers, falende coördinatie tussen overheden én te weinig lerend vermogen. Deze aspecten van transformatiefalen zien we ook terug in onze verkenning. We schetsen 5 paden waarlangs een nieuwe balans te vinden is tussen schaarste en overvloed.

1 Klassiek wordt er in innovatiebeleid gesproken over marktfalen als de markt onvoldoende functioneert om innovatie tot stand te brengen en systeemfalen als de interacties in het innovatiesysteem hindernissen ondervinden. Transformatiefalen vult dit denken aan als het gaat om maatschappelijk gewenste veranderingen.

DE 5 PADEN VOOR EEN NIEUWE BALANS

1. Integrale blik op buitengebied

Het Brabants buitengebied wordt ook wel voorgesteld als een mozaïek. Het herbergt een productieve en innovatieve landbouwsector, maar biedt ook plek aan wonderschone natuur. In toenemende mate is plek nodig voor windmolens en zonneparken, naast de alsmaar grotere vraag naar logistieke complexen. Ook glastuinbouw vraagt om meer ruimte, net als de woningbouw. Het is verleidelijk om hier vanuit Rijk, provincie en gemeenten sectoraal naar te kijken. Langs deze lijnen zijn de meeste overheden, bedrijven, belangenorganisaties en statistieken namelijk opgebouwd. Maar de luxe om deze vraagstukken sectoraal op te pakken is er niet. ‘Niet alles kan overal’, schreef oud-minister Remkes al in zijn advies over de stikstofproblematiek en dat geldt voor het gehele buitengebied van Brabant.

Deels zijn de verschillende ruimtevragers met elkaar te combineren, zoals we in de *De grond van morgen* lieten zien. Waar dat kan, zal dat ook moeten omdat het letterlijk ruimte schept op andere plekken. Dat vraagt om een integrale blik op de vraagstukken van het Brabantse buitengebied[2]. Over sectorale indelingen én over overheidslagen heen. Het is niet óf de verantwoordelijkheid van het Rijk óf de provincie óf de gemeente, maar een gezamenlijke opgave. Kennis van de regio is vaker beschikbaar in die regio dan daarbuiten. Tegelijkertijd overstijgen de vraagstukken de gemeente en provinciegrenzen en is landelijke coördinatie op sommige aspecten nodig.

2. Knelpunten kunnen kantelpunten worden

Dat er een groot aantal vraagstukken, uitdagingen of simpelweg problemen spelen in het Brabantse buitengebied is niks nieuws. Dat wordt ook erkend door bijna iedereen die een rol kan spelen in de verandering. Steeds meer boeren zien dat andere vormen van minder

2. Én natuurlijk op de verbinding tussen stad en buitengebied. Maar we richten ons in deze verkenning specifiek op het buitengebied.

intensieve teelten de toekomst zijn, natuurbeheerders waarschuwen al lange tijd voor de achteruitgang in biodiversiteit en ook over de noodzaak om meer woningen te bouwen is weinig discussie. En tóch zien we geen grote veranderingen plaatsvinden. Het probleem wordt weliswaar erkend, maar de oplossingen vooruitgeschoven. Met het risico dat een plotselinge gebeurtenis zaken in een stroomversnelling kan brengen, waardoor je de grip op de veranderingen kwijt kan raken.

Wellicht moet de urgentie nog groeien, maar het zou ook enigszins armoedig zijn als we een grote (bijna) ramp nodig hebben om in actie te komen. Zoals bij het voorbeeld van Ruimte voor de Rivier in de *tijdlijn*. Het kan ook dat we de (bijna) ramp niet snel genoeg herkennen omdat die zich in *slowmotion* voltrekt. Het is de optelsom van kleine keuzes die gemaakt worden door verschillende partijen, zowel overheden, bedrijven als burgers, die optellen tot het buitengebied van nu en de toekomst.

Om te voorkomen dat de veranderingen ons de komende jaren overkomen, is het van belang dat we die keuzes gaan optellen en dat we gaan nadenken hoe we graag willen dat de knelpunten in kantelpunten veranderen.

3. Keuzes zijn nodig

Waar de urgentie nog onvoldoende aanwezig lijkt, geldt dat ook voor de keuzes die nódig zijn. Hoewel de titels van de Nationale omgevingsvisie en de Brabantse omgevingsvisie anders doen vermoeden, zien we dat deze beide stukken - die een belangrijke rol spelen in de discussies over de ruimtelijke inrichting - geen duidelijke visie met keuzes naar voren brengen. Het zijn afwegingskaders die gebruikt kunnen worden om keuzes te maken. Die keuzes kunnen ten dele op Rijks- en provincieniveau worden gemaakt, maar zijn uiteindelijk onontkoombaar op het lokale niveau. Daar komen de wensen en problemen samen en moet op een zeker moment de knoop worden doorgehakt over welke ontwikkeling waar mag plaatsvinden.

Dat dit niet altijd leidt tot de meest gewenste uitkomst op een hoger schaalniveau, is ten dele onontkoombaar, maar wat je wil voorkomen is dat uiteindelijk één van de ruimtevragers het onderspit delft. Vaak zien we nog dat economie dominant is en dat bodem, water en natuur als sluitpost fungeren. Door vooraf na te denken over welke ontwikkeling maatschappelijk wenselijk is en op basis daarvan keuzes te maken, voorkom je dat één van de opgaven klem komt te zitten.

4. Verbinding tussen systeem en leefwereld

Keuzes maken kan niet alleen aan de bestuurlijke tafels gebeuren. Vaak wordt geprobeerd verandering van ‘boven af’ aan te kondigen. Hoewel visie van belang is, kan het niet zonder dat er verbinding wordt gemaakt met de ‘boeren, burgers en buitenlui’. Keuzes en visies hebben als doel om de manier van werken en leven te veranderen. Sommige ontwikkelingen zullen namelijk geremd worden, anderen aangejaagd. Dat kan pijn doen bij de één en tot vreugde leiden bij de ander. Pijn kan ook protest en ongenoegen oproepen. Niet zelden terecht.

BESEF DAT WIJ ALS BRABANDERS HET GROTENDEELS ZELF IN DE HAND HEBBEN. WIJ KUNNEN SAMEN DE KEUZES MAKEN. LATEN WE DAAR NIET TE LANG MEE WACHTEN.

Om dit te voorkomen kennen we onder andere inspraakprocedures en stakeholderconsultaties. Goedbedoelde pogingen om de partijen waar het over gaat mee te nemen in een beleidsbeslissing. Maar, het is vaak te laat in het proces om nog echt invloed te hebben en degenen die meedoen aan dergelijke processen vormen veelal geen representatieve afspiegeling van de samenleving. De uitdaging is dan ook om vanaf de start de verbinding te zoeken met de mensen waar het over gaat: de Brabanders in kwestie. En een proces op te zetten dat transparant en duidelijk is. Daarmee stel je niet iedereen tevreden, maar wat we wel weten is dat mensen beslissingen makkelijker accepteren als ze serieus worden genomen en de procedures die tot die keuzes en beslissingen hebben geleid, als eerlijk hebben ervaren.

5. Verbeeldingskracht

Cijfers, zeker over grond en grondgebruik kunnen taaie kost zijn. Dat merkten wij in onze zoektocht ook. Het is moeilijk voorstelbaar hoe een toekomst eruitziet waar de natuur is teruggebracht in het buitengebied, of waar glastuinbouw dominant is geworden. Hoeveel vergelijkingen met voetbalvelden er ook worden getrokken: het gaat voor de meesten van ons pas leven als we het zien. Gelukkig kunnen we daar met nieuwe technologieën als *virtual en augmented reality* iets aan doen. Door creatieve geesten aan het werk te zetten en te voeden met kiemen van nieuwe ontwikkelingen, kun je een beeld krijgen van wat de droge cijfers werkelijk betekenen.

Wij zouden BrabantKennis niet zijn als we daar niet direct gebruik van hebben gemaakt. Op pagina 43 vind je de link naar de toekomsten van het Brabantse buitengebied. Laat je verrassen en verwonder je. Erger je, word blij of misschien boos ... Laat je meevoeren in de virtuele wereld om zo een beeld te krijgen van wat er kán gebeuren. Besef tegelijkertijd dat wij dat als Brabanders grotendeels zelf in de hand hebben. Wij kunnen samen de keuzes maken. Laten we daar niet te lang mee wachten.

Blikverruimer

OP VR TOEKOMST EXPEDITIE

Samen met foresight studio Pantopicon ontwierpen we vijf beelden van mogelijke toekomsten van het Brabants buitengebied. De toekomstbeelden komen - in samenwerking met VR Master – tot leven in de virtuele omgeving *Op VR Toekomstexpeditie.*

Onze toekomstschetsen bieden een blik op het Brabantse landschap van morgen tussen nieuwe schaarste en nieuwe overvloed. Elk geven ze de contouren weer van hoe er straks, in verschillende contexten, op een andere manier met het landschap zou kunnen worden omgegaan.

Ze vormen het skelet waaromheen nieuwe realiteiten, nieuwe beelden en nieuwe logica werkelijkheid kunnen worden. Waardoor nieuwe vragen kunnen worden gesteld, betekenisvol voor onze omgang met het landschap van vandaag. Deze set van toekomstschetsen is een dynamisch instrument op weg naar morgen, geen keuzepalet van eindbestemmingen.

De toekomstschetsen roepen ongetwijfeld nieuwe vragen en verbeelding op: over welke bestuurs- of beleidsvorm er hier aan zet is, wat de Brabantse identiteit bepaalt, welke nieuwe kansen en bedreigingen er ontstaan en voor wie, waarin precies de nieuwe schaarste en overvloed schuilt, enzovoort. Precies deze vragen en beeldvorming, deze zoektocht, vormt de voedingsbodem voor nieuwe urgenties, keuzes en rolbepalingen. Een gesprek waarbij de stem van velen niet enkel waardevol, maar ook noodzakelijk is om vandaag de keuzes te kunnen maken die richting geven aan morgen.

360°

Blader door voor een klein voorproefje op je telefoon of tablet. Of beleef de volledige VR experience zelf via www.brabantkennis.nl/VR. Deze VR werkt het beste op je laptop of pc.

STEL JE HET BUITENGEBIED VAN BRABANT VOOR ALS ...

BRONNENLAND

Een land, waar grond gelijk staat aan goud en we alles uit de bodem halen: niet alleen voedsel, maar ook energie, medicijnen, 3D-printstof en andere materialen. Ze worden er verbouwd in plaats van gefabriceerd. Digitale tweelingen, robots en satelliettechnologie zorgen voor een landschap op afstandsbediening, soms zelfs aangestuurd van ver buiten de landsgrenzen. Op tal van plekken zien we hoe agrarische ondernemingen van weleer opgekocht worden door multinationals of hoe landen als China nu overzees voorraden aanleggen op het vruchtbare zeekleilandschap van West-Brabant. Wanneer je deelneemt aan een bedrijfssafari door een gebied vol hekken - niet overal zijn mens en dier immers nog welkom - zie je algauw het zoveelste bedrijfslogo als graancirkel verschijnen.

Hier zoeven drones en rollen robots door het landschap, soms aan de zijde van de mens, vaak helemaal alleen. De ene keer zo klein als insecten, de andere keer als reusachtige gevleugelde fabrieken of industrie op rupsbanden. Verwerking-on-the-go is immers dé manier om de cyclus van grondstoffen tot producten en hergebruik logistiek zo klein en efficiënt mogelijk te houden. Heel wat 'nieuwe gewassen' zijn deels puur natuur, deels fantastisch kunstmatig. Gen- en biotechnologie, net als synthetische biologie hebben hun weg naar het land gevonden. We stapelen waar we kunnen, het liefst op reeds bestaande infrastructuur, maar desnoods ook elders: in laagjestorens of ondergronds bijvoorbeeld, met pijpleidingen, buffers en opslagruimten. Na enige herschikking is er in dit landschap ook wel nieuw natuurgebied ontstaan, anders beheerd dan vroeger.

Ook vrije natuur is immers kapitaal. Aan de horizon zie je de basiliek van Oudenbosch, maar het is daar qua bebouwing wel wat drukker geworden. In dit wingewest heeft het merendeel van de bewoners maar al te graag hun plattelandswoning verlaten en zijn opgeschoven richting stad, in ruil voor lucratieve aandelen in de reuzen van deze nieuwe wereld. Zelfs snelwegen moesten plaats maken voor meer 'bronnenlandbouw'. Het vervoer van producten gebeurt ondertussen nauwelijks nog via de weg. Een beeld van hyperefficiëntie en algehele vooruitgang voor de één, een schoolvoorbeeld van bodemroof voor de ander.

BRONNENLAND

Scan de QR-code met je mobiel vink AR rechtsboven aan en richt je mobiel op bijvoorbeeld een tafel. Zie nu Bronnenland tot leven komen.

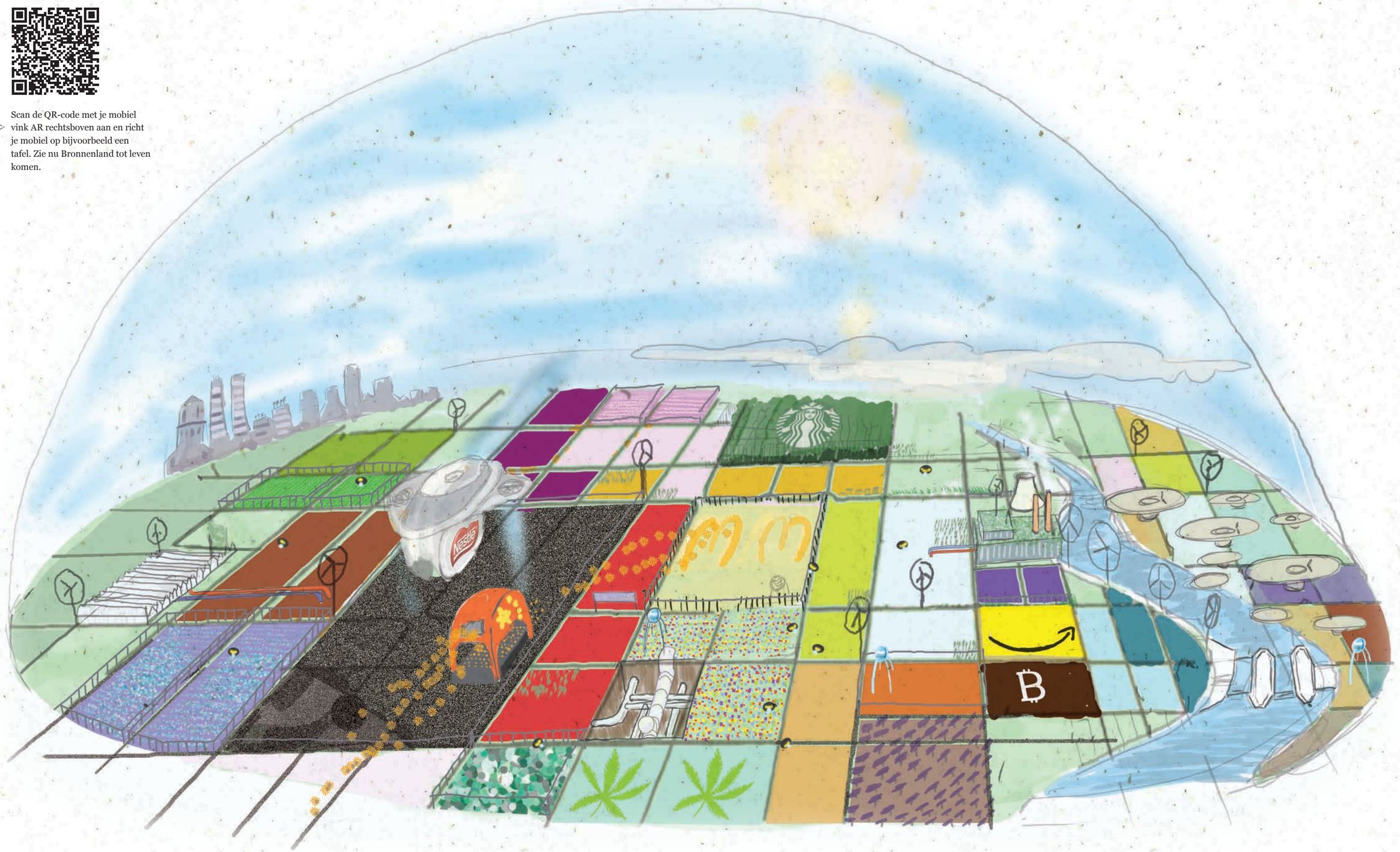

GRENSVERLEGGEND

Een land, waar de mens door terugtrekking in natuurinclusieve enclaven en teruggave van land aan de wildernis de eigen gezondheid en die van de natuur versterkt, waar tijdelijkheid en flexibiliteit van wonen en ontmoeten eerder norm dan uitzondering is, waar een nieuwe realiteit ruimte vraagt voor experiment. Natte biotopen zijn er terug van weggeweest. Zo is het bijzondere Brabantse bekenlandschap internationaal erkend als extreem waardevol. De internationale wind waait sowieso als nooit tevoren. Zo zien we hoe - net als elders in de wereld - bepaalde kostbare stukken landschap ook in Brabant niet langer onder nationaal, provinciaal of lokaal beheer vallen. Wereldwijd is immers het besef gegroeid dat het beheer en de verdeling van wathet land en de natuur ons biedt té kostbaar is om enkel aan lokale belangen over te laten. Een globaal bewustzijn heeft zich in nieuwe governancestructuren zoals de Global Resource Council gebeiteld die algoritmisch de teugels strak in handen houden en de eeuwigzoekende balans tussen schaarste en overvloed in goede banen proberen te leiden.

De ooit rechtgetrokken beken krijgen hun natuurlijke loop terug. Daar waar zij meanderen past de mens zich aan. Zalm, steur, forel, paling ... ze tieren weer welig en vullen menig menu. In Brabant vinden we voor een aantal soorten fauna en flora inmiddels de kraamkamer voor natuurherstel elders, ook buiten de landsgrenzen. Biodiversiteit en ontwikkeling - ook van kernen - gedreven door kwaliteit van de aanwezige natuur, zijn de nieuwe leidraad voor menselijke activiteit.

Vlaanderen en Duitsland maken steeds vaker onderdeel uit van de besluitvorming en de nieuwe beleidsgrenzen, die niet langer administratief, maar bioregionaal zijn. De onderliggende ecosystemen leveren immers welzijn en welvaart en houden niet op bij de landsgrenzen.

Geen uithoek in de wereld is gelijk, dus creëren we bubbels van bijzondere wet- en regelgeving, wars van administratieve beleidshiërarchieën en nationale, regionale of lokale belangen. In de zoektocht naar de hogere regionen van planetaire levenskwaliteit is experiment geen modewoord maar van alledaags levensbelang. Behalve burgers die vlijtig wetenschap bedrijven, strijken ook hier in Brabant kennisinstellingen neer, versmelten digitale tweelingen proefmodel en realiteit en openen biobanken en ecotrons de deuren.

UITGEPUTTE VLAKTE

Een land, waar bodemerosie en lage biodiversiteit legio zijn, waar versnippering en verrommeling van het landschap weinigen lijken te kunnen bekoren om verandering te brengen. Toxische restanten van jarenlange ‘roofbouw’, verlaten dozen van intensieve veeteelt, grenzeloze gulzigheid en ondermijning maken de situatie er niet makkelijker of aantrekkelijker. Niet alleen de natuur, ook de mens ontvlucht het buitengebied en zoekt zijn of haar heil in de ommuurde stad. Na jarenlange hyperintensieve teelten, nauwelijks beperking op bestrijdingsmiddelen en extreme erosie heeft stuifzand vrij spel en bedekt het hele dorpen. Af en toe waan je je opnieuw in het oude normaal van 1850, toen het stuifzand Brabant ook teisterde.

Door de verpaupering van de ons omringende natuur zijn we met z’n allen in ons blootje komen te staan: ten prooi aan de elementen en klimaatverandering. Hoe het zover heeft kunnen komen? Slecht op elkaar afgestemde beleidsniveaus - van het lokale, tot het nationale en het Europese - zijn samen met een inconsistent ruimtelijk beleid de splijtstof geweest voor wat eens een roemrijk, ordelijk landschap en landelijke samenleving was. Hoop komt uit onverwachte hoek: van hen die het allemaal al eens hebben meegemaakt, die hebben geleerd niet te wachten tot de redding uit de hemel en ivoren torens van het beleid komt neerdalen. Zo zien we bijvoorbeeld jonge gardes, gedreven & levenslustige nieuwe Nederlanders uit bijvoorbeeld Afrika, Azië, Oost-Europa, Latijns-Amerika, ijverig de handen uit de mouwen steken. Zij zien kansen waar velen hier slechts vergane glorie zien. Zij blazen de spookgebieden tussen steden nieuw leven in en hullen de Brabantse stuifduinen in nieuw groen. Zij brengen kleur waar voorheen enkel grijstinten welig tierden. Anderzijds zien we ook bijzonder natuurherstel precies daar waar iedereen alle hoop had laten varen, in afwezigheid van de mens. Precies die doodse rust gaf nieuw leven een kans, nieuw leven dat her en der ook duidelijk uit andere klimaatzones afkomstig is, maar nu onder de nieuwe omstandigheden in Brabant kan gedijen.

HEUVELLAND II

Een land, waar vlakke saaiheid plaats heeft gemaakt voor grenzeloze landschapslef in de vorm van nieuwe heuvels. Wat eerst een absurd idee leek, wordt in Brabant realiteit: mede gedreven door watervrees, gevoed door grillige klimaatverandering, maar ook door puur economisch opportunisme werden hele grondlagen opgespoten tot nieuwe heuvelruggen. Wat de Deltawerken waren voor de tweede helft van de 20ste eeuw, is het Heuvelland II voor de 21ste. Met de heuvels als ‘klimaatmuur’ - als zodanig ook medegefinancierd door naburige regio’s tot buiten de landsgrenzen - wordt landschapstopologie gezien als pure infrastructuur en symbool van de nieuwe maakbaarheid.

Van prachtige wilde natuur en waterbekkens, over topwijngaarden gericht op het zuiden tot terrasbouw voor nieuwe gewassen, gigantische ondergrondse opslag-, verwerkings- en batterijruimtes, en adembenemende panorama’s als toeristische trekpleisters: Brabant heeft het ondertussen allemaal. Gebouwen en woningen nestelen zich tegen de heuvelwand, vormelijk versmolten met de omringende natuur. Het heuvelland vormt een nieuwe biotoop waar bij uitstek zij die dichter bij de natuur willen leven tijdelijk of permanent neerstrijken. In deze enclaves van afstandswerkers, neo-nomaden en groene goudzoekers gelden enigszins andere waarden en logica’s dan we hanteerden tijdens de voorbije decennia. Hier zetten ‘eigendom’ en ‘vanzelfsprekendheid’ een stap terug en worden lucht, water, grond en ruimte als ‘commons’ beheerd. Met één been in de stad en één been in het buitengebied - heuvel of dal - is elke Brabander rentmeester van zijn of haar omgeving en landschap, die heden met toekomst verknoopt, of het nu is via landbouw, landschapsbeheer of kunst en cultuur in de natuur.

BUITENSTE-BINNEN

Een land, waar landbouw het gebied heeft verlaten en - om redenen van efficiëntie en controle - inkapselt in tot de verbeelding sprekende volumes van glas en staal, bio en data, water en lucht, waar deze landbouw - en de mens en haar constructies in het algemeen - op stelten boven het landschap uittorent om de natuur niet langer in de weg te zitten. Voormalig landbouwgebied heeft opnieuw landschap kunnen worden, voedselbossen en teeltwanden kleuren de stad, ook het water meandert opnieuw door stad en land. De Brabantse landschapsidentiteit die sinds jaren alleen leek verder te leven in archiefbeelden en een vervormd collectief geheugen, lijkt hervonden. Het eerst zo herkenbare mozaïeklandschap heeft plaats gemaakt voor nieuwe verwevenheid met land en water, uit wens, maar ook uit technologische mogelijkheid geboren. In dit nieuwe typisch Brabantse landschap, in deze groene laagjestaart, dit omgekeerde ecoduct, vervaagt de grens tussen stad en platteland, zijn plekken stad en weiland tegelijk, en dit voor zowel mens, plant als dier. We zijn opnieuw buren die samenleven, op een gedeelde aarde. Samen investeren we vanuit een onderlinge afhankelijkheid en lotsverstrengeling in een gedeelde toekomst. We hebben - mede dankzij nieuwe vervoersmodi en doorgedreven multifunctioneel ruimtegebruik - onthard dat het een lieve lust was. Her en der digitaal ontsloten natuurenclaves vormen nieuwe dorpen, net als de natuur meebewegend, dan weer contrasterend qua vormentaal van hun gebouwen. Idyllisch en indrukwekkend lijkt het zondermeer, maar een digitale dreiging loert om de hoek. Met zulke vermenging van natuur en technologie is voedselveiligheid een kwestie van cyberveiligheid geworden. Zo dichtbij en zo veraf staan we midden in de natuur, op stelten verankerd in het landschap, drijvend op water, knus verstopt onder groene glooiende hellingen.

BRONNEN
VERDIEPING EN ACHTERGRONDEN

Scan de OR-code voor meer online informatie

Essay (p. 4)

P.11
1. Programma Ruimte voor de Rivier, Rijkswaterstaat, 2017

P.11
2. De uitbraak van klassieke varkenspest in Nederland, Eindevaluatie, stuurgroep evaluatie varkenspest, Deloitte & Touche, 1998

P.16
3. Het Nieuwste Waterschap, NSOB, Erasmus Universiteit Rotterdam en BrabantKennis, 2020

Longread (p. 20)

P.23
4. Visie Landbouw, Natuur en Voedsel: Waardevol en Verbonden, rijksoverheid, 2018

P.24
5. Bevolkingsprognose Noord-Brabant, Provincie Noord-Brabant, 2017

P.24
6. Miljoen extra woningen lariekoek, Follow the Money, 2020

P.24
7. Bevolkingsprognose Noord-Brabant, Provincie Noord-Brabant, 2017

P.24
8. Brabantse Agenda Wonen, Provincie Noord-Brabant, 2017

P.26
9. Bedrijfshal in een weiland is voor belegger bijna net zo mooi als een kantoor in Londen, FD, 2020

Longread vervolg

P.26
10. Podcast De Zeven Zonden van Brabant - Gulzigheid, BrabantKennis, 2020

P.26
11. Landscapes of trade, Merten Nefs, 2019s

P.26
12. (X)XL verdozing - Minder, compacter, geconcentreerder, multifunctioneler, Rijksoverheid, 2019

P.27
13. Groenten telen onder zonnepanelen in Oss: ‘Een win-winsituatie’, Omroep Brabant, 2021

P.27
14. Zonneparken en biodiversiteit: ruimte voor verbetering, WUR, 2021

P.28
15. Een nieuw klimaat voor natuur? BrabantKennis, 2019

P.36
16. Omgevingswet Brabant, Provincie Noord-Brabant, 2021

P.36
17. Grote opgaven in een beperkte ruimte, Planbureau voor de leefomgeving, 2021

P.37
18. Groen Ontwikkelfonds Brabant, Provincie Noord-Brabant, 2021

BIJZONDERE DANK AAN DEZE EXPERTS VOOR HET VERRUIMEN VAN ONZE BLIK EN HET VERKENNEN VAN NIEUWE PADEN EN INSPIRERENDE ROUTES:

- Floris Alkemade, Rijksbouwmeester
- Jan Baan, oud-directeur Brabants Landschap
- Jan Buys, projectmanager Brabants Bodem, provincie Noord-Brabant
- Niek Bargeman, projectleider wonen, provincie Noord-Brabant
- Frank Berendse, voormalig hoogleraar Natuurbeheer en Plantenecologie, Wageningen Universiteit
- Bettina Bock, bijzonder hoogleraar Bevolkingsdaling en Leefbaarheid voor Noord-Nederland, Rijksuniversiteit Groningen
- Gert Jan van den Born, beleidsonderzoeker PBL (Planbureau voor de Leefomgeving)
- Riyan van den Born, associate professor Socio-ecological Interaction, Radboud University
- Veerle van den Broek, senior adviseur ROB (Raad voor het Openbaar Bestuur)
- Harm de Jong, strategisch adviseur KIEM (kennis, internationaal, Europa, macro-economie), ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties
- Anne van Kuijk, adviseur omgevingskwaliteit, provincie Noord-Brabant
- Derk Loorbach, directeur DRIFT en hoogleraar sociaal-economische transities aan de faculteit Sociale Wetenschappen, Erasmus Universiteit Rotterdam
- Marius Monen, programmamanager gerobotiseerde stadslandbouw Avans Hogeschool
- Merten Nefs, architect en onderzoeker, Vereniging Deltametropool
- Ger van de Oetelaar, Ark Natuurontwikkeling
- Krijn Poppe, raadslid RLi (Raad voor de leefomgeving en infrastructuur)
- Saar van der Spek, toekomstverkenner
- Harrie Vissers, projectleider Vitale Bodem, provincie Noord-Brabant
- Peer Verkuijlen, projectleider VABImpuls

COLOFON

Auteur: Jos van den Broek, Piera Fehres,
Met medewerking van: Ruimtevolk, Harry te Riele, Malou Fraza, CenterData en Peter Beijer
(Eind)redactie: Hanneke Verhoeven, BrabantKennis
Toekomstbeelden: Pantopicon
VR werelden: VR Master, Studio Sjoucke
Datavisualisatie: Studio Terp
Ontwerp en opmaak: maan identity. design. content.
Fotografie: Jostijn Ligtvoet
Druk: Dekkers van Gerwen

BrabantKennis verkent op eigen wijze de toekomst van Brabant: onafhankelijk, nieuwsgierig en vernieuwend in vorm. We prikkelen tot nadenken en houden Brabant scherp. We observeren, confronteren en inspireren, en dat doen we door trends te spotten, toekomstbeelden te schetsen en nieuwe perspectieven te bieden.

Vind ons op **www.brabantkennis.nl** of volg ons op Twitter, Facebook, LinkedIn en Youtube **(@BrabantKennis).**

Uitgave BrabantKennis, juli, 2021

Deze publicatie is gedrukt met cradle-to-cradle gecertificeerde inkten op Crown Native, duurzaam papier gemaakt van suikerbietenpulp.